

UDK: 32Gagliardi, M.
355.40(497.5)"19"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 4. 2024.

Prihvaćeno: 8. 10. 2024.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v56i3.34463>

Maska „nasmijanog dobričine”. Pokušaj portreta Emanuela (Manka) Gagliardija

MARIO STIPANČEVIĆ

Hrvatski državni arhiv

Zagreb, Hrvatska

mstipancevic@arhiv.hr

Prilog pokušava približiti životnu priču Emanuela Gagliardija (1885. – 1942.), neobične figure zagrebačkoga „svijeta u malom” kraja XIX. i prve polovine XX. stoljeća, o kojem se u domaćoj publicistici i historiografiji rijetko raspravljalo. Budući da je riječ o osobi vrlo burnoga opusa povezanoj s vojnom, redarstvenom, doušničkom i političkom sastavnicom društva, većina se poznatih podataka oslanjala na teško provjerljive bilješke suvremenika koje su ga gotovo beziznimno držale negativnom ličnošću. Ti su se navodi na temelju raspoloživih vrela nastojali potvrditi ili osporiti. Pored spomenutog, koliko je poznato, u tekstu se prvi put široj javnosti podastiru i fotografski prikazi njegova glavnoga aktera.

Ključne riječi: Emanuel Gagliardi; životopis; uhodarstvo; ustaški pokret

Lombardija i Lika

Ako se izuzmu pabirci potpisanoga koji su ujedno poslužili kao temelj podastrtom prilogu,¹ domaća je publicistika o Gagliardiju kazivala malo. Ono što se osim tih oskudnih i po literaturi razbacanih podataka spominjalo uglavnom dolazi iz pera jednoga od ponajboljih hrvatskih publicista XX. stoljeća i njegova suvremenika Josipa Horvata, koji ga je naveo za primjer negativnih ličnosti što su „prečesto odlučno i trajno utjecale na narodni život”, a na koje se domaća historiografija rijetko osvrćala, ostavljajući tako neke pojave u hrvatskoj prošlosti teško razumljivima.² Sljedeći će reci biti pokušaj da se ti Horvatovi stavovi izrečeni prije šezdesetak godina, dakle u vrijeme kad je sjećanje na Gagliardijevo djelovanje još uvijek bilo donekle svježije, pokušaju nanovo propitati. Pošteno je odmah kazati da se radi o gotovo neuhvatljivoj osobnosti koja je, što je i razumljivo s obzirom na život protkan doušništvom, slabo potkrijepljena arhivskim vrelima te da mnogošto nije bilo moguće do

¹ STIPANČEVIĆ, *Redarstveni bestijarij*, 118-122.

² HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218.

kraja i nedvosmisleno utvrditi. Stoga u prilogu nije preostalo drugo nego na temelju ono malo raspoloživih podataka, ponekad čak domišljajući se i pretpostavljajući, pokušati približiti se istini.

Ova je osebuja figura zagrebačkoga mikrokozmosa kraja XIX. i prve polovine XX. stoljeća te nikad posve razjašnjena životopisa, poznata pod nadimcima „Manko” i „Deda”,³ rođena 29. travnja 1885. u Zagrebu, gdje je njezin otac Luigi (Alois, Vjekoslav, Ljudevit), talijanski doseljenik i građevinski poduzetnik, posjedovao kuću u Kačićevoj ulici 7.⁴ Luigi je pak rođen 20. rujna 1832. u župi Fabiasco u Lombardiji,⁵ osamdesetak kilometara sjeverozapadno od Milana, i nije poznato kad se doselio u hrvatsku metropolu, u kojoj se ženio dvaput: najprije 1862. vršnjakinjom, Varaždinkom Helenom rođ. Poljak, preminulom 30. rujna 1875.,⁶ a već nekoliko mjeseci po njezinoj smrti, 9. siječnja 1876., 24-godišnjom Marijom rođ. Sekulić iz Lovinca, Mankovom majkom.⁷

U trinaestogodišnjem braku Luigi i Helena dobili su najmanje petero djece: Ivana (*16. lipnja 1862.),⁸ Martina (3. rujna 1867. – 17. studenog 1867.),⁹ Augusta (5. svibnja 1866. – 27. siječnja 1921.)¹⁰, Gjuru (7. travnja 1869. – 30. travnja 1869.)¹¹ i Mariju, rođenu 7. srpnja 1870.,¹² preminulu vjerojatno odmah po rođenju. Dvadeset godina mlađa druga supruga rodila je najmanje osmero potomaka: najstariju Helenu (*12. travnja 1877.),¹³ Vjekoslava (*27. srpnja 1879.),¹⁴ blizance Emanuela ml. i Viktora (*rujan 1881.),¹⁵ Mariju Terezu (16. svibnja 1883. – 25. kolovoza 1883.),¹⁶ Emanuela (Manka) 1885.,¹⁷

³ *Isto*, 218, 253.

⁴ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 299.

⁵ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1202, Zagreb, župa sv. Marko, MKV 1875.-1889., 1.

⁶ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1201, župa sv. Marko, MKV 1858.-1875., 78; ZM-34/338, župa sv. Marko, MKU 1860.-1880., 527.

⁷ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1202, Zagreb, župa sv. Marko, MKV 1875.-1889., 1. Usp. i: HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C-1312, Zagreb, župa sv. Blaž, MKU 1927.-1933., 930.

⁸ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1858.-1866., 187.

⁹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1866.-1878., 285. U upisu je zabilježen samo datum krštenja, ne i rođenja djeteta. Usp. i: Matična knjiga umrlih Graz – KH Barmherzige Brüder 1910.-1927., 15.

¹⁰ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1858.-1866., 163.

¹¹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1866.-1878., 121.

¹² HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1866.-1878., 236.

¹³ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1197, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1866.-1878., 193.

¹⁴ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/275, župa Marija Bistrica, MKR 1878.-1886., 209.

¹⁵ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 556 i 557. U matici su za rođenje braće zabilježeni različiti datumi: za Emanuela 5. rujna 1881. (kršten istoga dana), a za Viktora 11. rujna 1881. (kršten 16. rujna). Budući da su upisani različiti datumi i za rođenje i za krštenje dječaka, teško je utvrditi je li se radilo o grešci upisivača ili nečem drugom.

¹⁶ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 319; ZM 34/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKU 1880.-1888., 286.

¹⁷ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 299.

Mariju Anu (9. siječnja 1887. – 22. veljače 1888.)¹⁸ te Anu Reginu (Annetu), rođenu 4. svibnja 1889.¹⁹

Iz prethodnih se redaka pored činjenice da je Luigi u dva braka dobio najmanje trinaestero potomaka može ponešto naslutiti i o onodobnom odnosu prema kontroli rađanja, kao i o s tim izravno povezanoj velikoj smrtnosti novorođenčadi i djece u Zagrebu. Ako se takvo što događalo u najvećoj te ekonomski i socijalno najrazvijenijoj hrvatskoj sredini i obitelji koja je bila prilično dobro situirana za tadašnje prilike, nije teško zamisliti kakvo je stanje bilo u ostalim, provincijskim i napose ruralnim dijelovima hrvatskih zemalja.²⁰ Naime, za dvoje od petero Luigijeve djece iz prvoga braka možemo neprijeporno utvrditi da su preminula u najranijoj životnoj dobi, a najvjerojatnije se to dogodilo i s Ivanom i Marijom, za što nemamo izravnoga traga osim činjenice da se poslije u vrelima ne spominju. Slično je bilo i s djecom rođenom u braku s Marijom, u kojem je preminulo četvero djece, a najvjerojatnije i najstarija Helena, za koju kao i za Ivana i Mariju iz prvoga braka za to nemamo dokaza. Sve u svemu, šestero je Luigijevih potomaka sigurno preminulo u najranijoj životnoj dobi (čemu najvjerojatnije treba pribrojiti još troje), što bi značilo da je stopa smrtnosti bila (znatno) iznad natpolovične. Većina je djece, prema zapisima iz matičnih knjiga, preminula od posljedica respiratornih oboljenja kao što se to dogodilo s blizancima Emanuelom ml. i Viktorom, koji su umrli od posljedica „zahlipaka“ (vjerojatno difterije) 3. siječnja 1883.,²¹ odnosno uslijed oboljenja od tuberkuloze 7. ožujka 1883.²² Nije naodmet primijetiti da je obitelj Luigija i Marije samo te 1883. izgubila troje djece.²³

Za razliku od svih svojih potomaka, Luigi je doživio duboku starost. Preminuo je od staračke iscrpljenosti 20. ožujka 1920. u dobi od nepunih 88 godina, a o ugledu toga „čestitog građevinskog poduzetnika“ u onodobnom zagrebačkom društvu svjedočila je i činjenica da je pogrebni obred na zagrebačkome Mirogoju predvodio pomoćni zagrebački biskup Josip Lang.²⁴

¹⁸ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 62; ZM-34C/339, Zagreb, župa sv. Marko, MKU 1888.-1890., 119.

¹⁹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1199, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1888.-1890., 443.

²⁰ Ilustracije radi, najnižu stopu smrtnosti dojenčadi sredinom 1890-ih u Hrvatskoj i Slavoniji imao je Senj (9 umrlih na 100 novorođenih), a najvišu Brod na Savi, (Srijemski) Karlovci, Kostajnica i Mitrovica (28). U Zagrebu je ta stopa iznosila 21 umrli na 100 novorođenih, s tim da se dosta djece iz samoga grada upućivalo na prehranu u okolna sela, pa se njihove smrti nisu ubrajale u smrtnost za područje Zagreba (ZORIČIĆ, „Nekoji rezultati statistike poroda i pomora god. 1894. u gradovih Hrvatske i Slavonije“, 225-228).

²¹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34-338, Zagreb, župa sv. Marko, MKU 1880.-1888., 63.

²² HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34-338, Zagreb, župa sv. Marko, MKU 1880.-1888., 134.

²³ O velikom broju, uzrocima smrtnosti i odnosu spram umiranja djece u najranijoj dobi u hrvatskoj metropoli na prijelazu XIX. i XX. stoljeća vidi: ŠVARC, „O pomoru djece u gradu Zagrebu“, 7-15.

²⁴ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C-1312, Zagreb, župa sv. Blaž, MKU 1917.-1921., 304; HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

Marija ga je nadživjela za dvanaest godina, preminuvši u 83. godini života 18. prosinca 1932.²⁵

Neprilagođeni bilježnik

Kako je spomenuto, najstariji potomak obitelji Gagliardi, Vjekoslav Josip, rođen je 27. srpnja 1879., i to u Mariji Bistrici,²⁶ za razliku od sve ostale djece, koja su svijet ugledala u hrvatskoj metropoli. Majka i otac tada su u matici krštenih zabilježeni kao poduzetnici s adresom prebivanja Bistrica 16, što bi moglo značiti da je Vjekoslavov otac (pri krštenju najstarijega djeteta iz toga braka zabilježen hrvatskom inačicom imena – Vjekoslav) i u tom zagorskom gradu privređivao kao građevinar. Naime, nisu pouzdano poznati razlozi preseljenja obitelji u taj zagorski gradić, iako se zna da je Luigi najkasnije od 1862. boravio u Zagrebu te da se njegova graditeljska djelatnost u tom gradu može pratiti najmanje od 1873.²⁷ Uostalom, u Zagrebu se 1876. i vjenčao s drugom suprugom Marijom. Isto tako nisu pobliže poznati razlozi ni vrijeme povratka u hrvatsku metropolu, ali to se svakako odvijalo tijekom nepune dvije godine protekle između Vjekoslavova i rođenja Emanuela i Viktora, odnosno između 1879. i 1881.

Vjekoslav je stoga najvjerojatnije pučkoškolsku naobrazbu stekao u Zagrebu, gdje je pohađao i Kr. gornjogradsku gimnaziju. Završio ju je postizanjem svjedodžbe zrelosti 2. srpnja 1901., a početkom listopada iste godine upisao je pravne studije na zagrebačkom sveučilištu, pohađajući ih redovito i uspješno sve do ljetnoga semestra školske godine 1904./1905., kad je dovršio fakultetsko obrazovanje.²⁸

O sljedećih dvadesetak godina njegova života i profesionalnoga djelovanja raspoloživa vrela uglavnom šute, ali je već u tom razdoblju, čini se, došao na zao glas kao svadljiva i nasilna osoba. O ovom posljednjem nedvosmisleno nam govore sačuvani dokumenti iz vremena javnobilježničkoga službovanja u Sv. Ivanu Zelini, kad su njegova narav i dugogodišnje (ne)profesionalno ponašanje postali predmetom zanimanja ne samo lokalne zajednice nego i visokopozicioniranih zaposlenika Ministarstva pravde u Beogradu. Bilo je to među ostalim i posljedicom pritužbe HSS-ova narodnoga poslanika kotara Sv. Ivan Zelina Ivana Granda (poznat i kao jedan od stradalnika u skupštinskom atentatu na Stjepana Radića 1928.) nadležnome ministarstvu početkom, a zatim i u lipnju 1926., a nakon prethodne neuspjele žalbe Kr. banskom stolu u Zagrebu iz kolovoza 1925. U pritužbi upućenoj izravno ministru pravde Marku Đuričiću sredinom 1926. Granda je uz ostalo naveo da je Gagliardiya prijavio

²⁵ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C-1312, Zagreb, župa sv. Blaž, MKU 1927.-1933., 930.

²⁶ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/275, župa Marija Bistrica, MKR 1878.-1886., 209.

²⁷ O ovom posljednjem vidi: KAHLE, „Multi-story Attached Houses in Zagreb between 1850 and 1927“, 182.

²⁸ HR-HDA-501-PF, Redoviti slušači Pravo- i državoslovnog fakulteta, knj. 72, 82.

zagrebačkom sudu „radi raznih protuzakonitosti počinjenih prigodom pro-
vađanja ostavinskih rasprava“, zbog čega su potkraj 1925. doista i provedeni
izvidi, koje je međutim vodio osobni Gagliardijev prijatelj i predstojnik Kotar-
skoga suda u Sv. Ivanu Zelini Većeslav (Vjenceslav) Mudrovčić, koji ga je tom
prilikom zaštitio. Granda je Gagliardi, pored malverzacija pri provođenju
ostavinskih rasprava (za što je klijentima naplaćivao veće iznose nego što su
zapravo vrijedile predmetne nekretnine), neizravno optuživao i za podrivanje
državnoga uređenja navodeći njegov izgređ na polaganju prisega vojnih obve-
znika na gradskom trgu u Sv. Ivanu Zelini u studenom 1925., kad je u vidno
alkoholiziranom stanju vojnicima dobacivao „sada ste položili prisegu, sada
ćete dalje robovati“, zbog čega je odlukom kotarskoga poglavara bio kažnjen
trodnevnom zatvorskom kaznom. Zanimljivo je također da je tom prilikom
Gagliardi netom prije polaganja prisega vojnom obvezniku Miji Antoliću iz
Glavničice nasilno u grlo stresao pola litre rakije kad je ovaj došao na ručak u
krčmu u kojoj se otprilike nalazio problematični javni bilježnik.²⁹

To nisu bili jedini izgređi koje je Gagliardi počinio. Očito se radilo o re-
cidivistu, koji je pored profesionalnih malverzacija okolini bio poznat i kao
okorjeli pijanac kojem su zbog brojnih (nasilnih) incidenata nekoliko puta po
redarstvu izricane zatvorske kazne te zabrane posjećivanja krčmi i gostionica.
Pored spomenutoga seljaka Antolića, na svojoj je koži to oćutio i kapelan župe
u Sv. Ivanu Zelini Ivan Janeš, kojega je Gagliardi krajem travnja 1927. pred
svjedocima udario šakom u lice u gostionici Stjepana Posude, koja je ujedno
služila kao sjedište „Hrvatske čitaonice“. Povod zbog kojega se izgređ dogodio
bilo je čitanje i komentiranje netočno podastrtih vijesti iz zagrebačkih *Novo-
sti* o proslavi godišnjice stradanja Zrinskog i Frankopana održanoj u njihovu
gradu. Prije samoga napada bilježnik je kapelana obasuo pogrdama „mulac,
bedak“, „paranoik, padavičar“ te „popovski pomoćnik“, a nakon što mu je
ovaj zaprijetio sudskom tužbom Gagliardi je izjavio: „Samo nepošten čovjek
traži kod suda poštenje. Platilo sam već hiljade pa i vama ću dati hiljadu dinara
za trošak“, te na nj fizički nasrnuo.³⁰

U pritužbi Predsjedništvu Banskoga stola tim je povodom Janeš podrob-
no opisao još nekoliko stanovnicima tamošnjega kraja poznatih Gagliardije-
vih ispada, poput onoga kad je u spomenutoj gostionici Stjepana Posude među
gostima u strop pucao iz lovačke puške, kao što je to učinio i u ugostiteljskom
objektu „Zelena lipa“ vlasnika Jurja Antolovića, zbog čega je bio sproveden
u zatvor pri kotarskoj oblasti. Jednom je prilikom još 1921., izdajući se za re-
darstvenoga detektiva, u gostionici napao mesara Slavka Porta,³¹ koji mu je
(doznajući da prethodno nije istina) u tučnjavi bocom razbio glavu, pa je raz-
goropađeni Gagliardi otišao kući po nabijenu pušku da bi zatim, jer su se pri-
sutni gosti u međuvremenu razbježali, nasumično pucao po gradskom trgu.
Gagliardi je 1923. zbog sitne razmirice pretukao i „bičalom“ teško ozlijedio

²⁹ HR-HDA-396-PAS (BS), br. 1770, kut. 267.

³⁰ *Isto*.

³¹ Na drugom se mjestu za istu osobu spominje ime Josip.

pekarskoga pomoćnika Antuna Severa, zbog čega je osuđen na tri tjedna zatvorske kazne s uvjetom od šest mjeseci, a njegova bijesa nisu bile pošteđene ni žene, što je dobro upoznala umirovljena učiteljica Mirka Šošćarić, na koju je na ulici tako žestoko nasrnuo da je ova na kraju završila na zemlji.³²

Uglavnom, Gagliardi je u 14 godina (vjerojatno otkad je prebivao u Sv. Ivanu Zelini, odnosno od 1913.) sakupio tri zabrane prilaska svim javnim lokalima koje je izabirao „za svoje izgređničke podvige“, kao i više kazni od po 14 dana zatvora. Zbog istih je razloga nekoliko puta bio osuđen pred tamošnjim Kotarskim sudom, a zbog vladanja je bio izbačen iz pjevačkoga društva „Zelina“ i spominjane „Hrvatske čitaonice“.³³

Njegove prijeko naravi nije bio pošteđen ni sam zelinski kotarski poglavar Franjo Domjanić, odnosno njegova obitelj. Gagliardi je, naime, krajem srpnja 1925. u rakijašnicu Petra Popovića pozvao Domjanićeva slugu Martina Gotala i sudskoga podvornika Ivana Mateškovića da bi ih svakoga ponaosob pokušao nagovoriti da uz novčanu nadoknadu obljube suprugu kotarskoga poglavara.³⁴ Zbog počinjenoga prijestupa Gagliardi je na tamošnjem Kotarskom sudu osuđen na desetodnevnu zatvorsku kaznu, koja je poslije preinačena u novčanu u visini od 1.000 dinara. Domjanić se poslije nezadovoljan presudom žalio i velikom županu i Predsjedništvu Kr. banskog stola u Zagrebu, tražeći primjerenije disciplinsko kažnjavanje, koje je i ovoga puta izostalo.³⁵

Zbog činjenice da se Gagliardijevo nedolično profesionalno i društveno ponašanje nije ozbiljnije kažnjavalo gotovo do sredine 1930-ih nije nemoguće da je bilo istine i u riječima spominjanoga kapelana Janeša da se „Vj. Gagliardi [...] vazda hvalio svojim nekim visokim vezama i sam je izjavio, da je skakao iz stranke u stranku da se zaštititi“. U svemu je tome nekakvu ulogu odigrala i njegova mlađa sestra, koja je svojedobno bila prilično visoko pozicionirana u pravosudnom sustavu, a jamačno i mlađi brat s mrežom svojih poznanika, o čemu će poslije biti govora.

Naime, tek nakon nekoliko ponovljenih prozivki beogradskoga Ministarstva pravde upućenih tijekom 1932. i 1933. Predsjedništvu bivšega Kr. banskog stola, a tada Apelacionoga suda u Zagrebu, zagrebački je Stol sedmorice u prvoj polovini 1933. donio presudu u disciplinskom predmetu protiv Gagliardija koja je toga poročnog, oženjenog i „karnosno“ već kažnjavanog javnog bilježnika bez imovine kaznila zabranom javnobilježničkoga rada u trajanju od jedne godine. Zbog utvrđenih nepravilnosti pri vođenju čak deset ostavinskih predmeta, uvrede supruge kotarskoga načelnika, sukoba s mesarom Portom, udaranja Antuna Severa te kapelana Janeša, Gagliardi je prvotno bio osuđen na potpuno „lišenje zvanja javnoga bilježnika“, ali je nakon

³² HR-HDA-396-PAS (BS), br. 1770, kut. 267.

³³ *Isto*.

³⁴ Domjanić je u pritužbi Predsjedništvu Banskoga stola naveo da je to, pokazujući glavom prema prozorima stana kotarskoga načelnika, učinio riječima: „Idi poj*** Ellu [...] i načini joj treću kćer.“

³⁵ HR-HDA-396-PAS (BS), br. 1770, kut. 267.

žalbe ta prvostupanjska presuda ublažena i preinačena u jednogodišnje trajanje. U „Utoku“ je osuđenik tvrdio da je kazna oduzimanja javnobilježničkoga zvanja prestroga, navodeći da će u slučaju njezine pravomoćnosti postati „živi mrtvac“ s posve uništenom egzistencijom u 54. godini života i s 23 godine javnobilježničkoga staža, skupa sa suprugom i nećakinjom o kojoj se skrbio, bez imovine i kao „stanar u tuđoj kući”.³⁶

Nažalost, za sada je nepoznato kako je završila Gagliardijeva epizoda u Sv. Ivanu Zelini i koliko se tamo još zadržao. Prema ono malo arhivskih izvora poprilično upitne točnosti u kojima ga se očigledno miješalo s bratom Mankom, Vjekoslav je, čini se, u pobliže nepoznatom trenutku i vjerojatno prije početka Drugoga svjetskog rata napustio taj grad i preselio se na javnobilježničku dužnost u Jastrebarsko. Tamo je, ako je vjerovati u bilješki navedenom vrelu, u prve tri ratne godine aktivno surađivao s talijanskim obavještajcima, pa se zbog te djelatnosti nakon kapitulacije Italije našao na meti njemačkih policijskih i obavještajnih službi, koje su ga neuspješno nastojale privesti, naposljetku utvrdivši da im je uspio umaknuti prebjegavši tijekom 1944. u domovinu svojih predaka.³⁷

Prva državna odvjetnica

Najmlađi član obitelji, Ana Regina Franciska de Paula, češće nazivana Anetta (Aneta), rođena je 4. svibnja 1889. u Zagrebu.³⁸ Kao i dvojica starije braće, profesionalni je život posvetila pravnoj struci, iz čega se također da iščitati da se u obitelji Gagliardi vodilo računa o obrazovanju, i to ne samo muških potomaka. Nižu pučku školu završila je u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu, u kojem je potom tri godine pohađala višu djevojačku školu. Početkom školske godine 1903./1904. upisala se u IV. razred Privremenoga ženskog lica u Zagrebu, gdje je krajem školske godine 1907./1908. položila zaključni ispit (latinski smjer). Ispit zrelosti položila je u jesenskom roku 1908. u Kr. donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu te se odmah potom upisala na Mudroslovni fakultet kao redovita studentica. No na Fakultetu je provela samo zimski semestar akademske godine 1908./1909., slušajući predavanja iz botanike i kemije. Mudroslovni studij vjerojatno je prekinula zbog zaruka jer se već u travnju 1910. udala za pet godina starijega pravnika Jurja Barbota.³⁹

Detalji iz sljedećih osam godina njezina života nažalost nisu poznati, ali ono što je sigurno jest činjenica da je ujesen 1918. u rodnom gradu upisala pravo kao jedna od prve tri redovite studentice nakon što je naredbom vlade

³⁶ HR-HDA-396-PAS (BS), br. 1770, kut. 267.

³⁷ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, br. 300.814.

³⁸ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/1199, župa sv. Marko, MKR 1888.-1890., 443.

³⁹ VUKELJA, LUETIĆ, *Prirodoslovke i matematičarke*, 151.

Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 6. studenog 1918. ženama odobren upis na Pravo- i državoslovni fakultet.⁴⁰

Krajem 1919. ili početkom 1920. preudala se za zagrebačkoga odvjetnika Stjepana Mainkasa (Manjkas), inače dobroga prijatelja njezine braće Manka i Vjekoslava. Studij prava dovršila je krajem akademske godine 1921./1922. te je ujesen 1922. imenovana pripravnicom pri Kr. sudbenom stolu u Zagrebu, a već krajem studenoga iste godine promovirana je u čast doktorice prava. Sudački ispit položila je u travnju 1924. te je potom u svojstvu pristava radila kod Kr. sudbenog stola u Zagrebu kao istražna sutkinja. U ožujku 1925. postavljena je za zamjenicu državnoga odvjetnika u odjeljenju Ministarstva pravde u Zagrebu, a u travnju 1927. premještena je u državno odvjetništvo u Petrinji. Čini se da je njezino imenovanje za zamjenicu državnoga odvjetnika bio izvjestan presedan u onodobnom pravnom sustavu jer je o Anettinu zastupanju javne optužbe u jednom sudskom postupku umjesto državnoga odvjetnika, ističući važnost toga događaja, neimenovana novinarka *Ženskoga lista* (vrlo vjerojatno sama urednica Marija Jurić Zagorka) zabilježila da je to bio „prvi slučaj, ne samo u Jugoslaviji, nego koliko nam je sada poznato – u čitavoj Evropi – da je žena nastupila kao državni odvjetnik”.⁴¹ Ipak, čini se da u Petrinji nije bila odveć zadovoljna jer se dva mjeseca poslije zahvalila na državnoj službi i prešla u odvjetništvo te je iste godine, 1927., prvi put nastupila kao braniteljica kod Sudbenoga stola u Zagrebu. Odvjetnički ispit položila je u lipnju 1929., a potkraj rujna iste godine otvorila je odvjetnički ured u Osijeku. U ožujku 1933. udala se po treći put, i to za Pavla Vuića, inspektora financijske kontrole, a početkom 1944. zbog bolesti se povukla iz aktivne odvjetničke prakse. Preminula je 22. rujna 1946. u Osijeku.⁴²

Izgrednik, vojnik, potkazivač i uhoda

Obitelj Gagliardi u kolektivnoj zagrebačkoj memoriji nije, međutim, ostala upamćena ni po bilježniku Vjekoslavu, ni (nažalost) graditelju Luigiju, ni prvoj europskoj državnoj odvjetnici Anetti. Za to se pobrinuo starijem bratu karakterno sličan Emanuel Tomo Josip,⁴³ koji je u rodnom gradu završio pučku školu, 1904. maturirao u Kr. donjograđskoj gimnaziji te sljedeće godine, a nakon prethodno odsluženoga „đačkog roka u Južnom Tirolu”, upisao studij prava na zagrebačkom Kr. sveučilištu Franje Josipa I. Odslušavši propisane predmete do 1909., a jedan semestar šk. god. 1907./1908. pritom

⁴⁰ *Isto*, 139-141.

⁴¹ Z., „Naše pravnice”, *Ženski list* (Zagreb), br. 11, studeni 1928., 25.

⁴² VUKELJA, LUETIĆ, *Prirodoslovke i matematičarke*, 139-141. Usp. i: HR-HDA-397-DN, Personalni dosje Dr. Anete Mainkas, kut. 93 i HR-HDA-890-BHZP (Personalni spisi pravosudnog osoblja), Dosje Marinkas (sic!), Ana, kut. 163.

⁴³ Usp. krsno ime u: HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/90, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1882.-1888., 299.

pohađajući u Beču,⁴⁴ studij prava s doktoratom dovršio je 1911.⁴⁵ Horvat ga je poslije okarakterizirao kao „mračnu pojavu“ još za vrijeme studiranja, kad je zbog „prljavština“ bio udaljen iz Akademskoga potpornog društva, što je bila jedna od najtežih sankcija za onodobnoga sveučilištarca.⁴⁶ Razlog zbog kojega je Gagliardi izbačen iz spomenute udruge nije pobliže poznat, ali bi se mogao skrivati u činjenici da je skupa sa sveučilišnim kolegom, prijateljem (a poslije i zetom) Stjepanom Mainkasom slovio za jednoga od najpoznatijih onodobnih „štenkera“, odnosno izazivača na mačevalačke dvoboje, za koje su povodi znali biti potpuno nevrijedni, a posljedice za zdravlje nakon sukoba dugotrajne.⁴⁷ U spomenutu sliku svadljivca uklapaju se i podaci da su njegove poslije gotovo do savršenstva izbrušene spletkarske i uhodarske sposobnosti počele znatnije dolaziti do izražaja u vrijeme aneksijske krize 1908. i 1909., kad je postao važan član Frankove Hrvatske narodne legije⁴⁸ – naoružane dobrovoljačke paravojne postrojbe Hrvatske čiste stranke prava, prvotno ustrojene radi zaprečivanja mogućih upada srpskih vojnih i paravojnih postrojbi u Bosnu i Hercegovinu nakon aneksije, a kad se to nije dogodilo, poluge najratobornijim pravašima u obračunima s političkim neistomišljenicima.⁴⁹ Izravno s tim u vezi govorilo se i da je prilikom izbora 1910. kao „privatnik-frankovac“, a na temelju nekakve posebne pisane ovlasti tadašnjega bana Nikole Tomašića, „bajunetama spričio izbor seljačkoga kandidata Dragutina Kovačevića u Novskoj”.⁵⁰ Kao odvjetački vježbenik Gagliardi je 1912. bio uhićen i zbog novčane prevare njemačke glumice Helene Radwan-Odillon, koja je u to vrijeme živjela u Zagrebu „s aureolom hirovite galantne dame“, i to u nemalom iznosu od 10.000 kruna, zbog čega je završio u uzama Kr. sudbenoga stola.⁵¹ Naposljetku, u neposrednom predraču zajedno s još jednom opskurnom figurom tadanjih policijsko-obavještajno-vojnih krugova, Benom Klobučarićem,⁵² navodno je sudjelovao u pokušajima osujećivanja atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu, za što su, isto tako navodno, raspolagali provjerenim podacima o mjestu, vremenu i počiniteljima. Ako je

⁴⁴ HR-HDA-501-PF, Redoviti slušači Pravo- i državoslovnog fakulteta, knj. 130, 139, 146, 150-151; „Kako se brani g. Predavec. Veliki dobrotvor iz doba okupacije“, *Balkan* (Beograd), 13. 3. 1924., 2. „Đački rok“ je jugoslavenski termin koji bi odgovarao austrougarskom „jednogodišnjem dobrovoljcu“ (*Einjährig-Freiwillige*), odnosno osobi s određenom stručnom spremom (završenom gimnazijom ili realnom školom) koja je obvezni vojni rok umjesto tri služila jednu godinu, uz obavezu izobrazbe za pričuvnoga časnika ili dočasnika.

⁴⁵ HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

⁴⁶ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218.

⁴⁷ POPOVČIĆ, „Povijest sportskoga mačevanja u Zagrebu“, 125 i bilj. 430.

⁴⁸ HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

⁴⁹ HASANBEGOVIĆ, „Islam i muslimani u pravaškoj ideologiji“, 93; MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 206.

⁵⁰ RADIĆ, „Kakvo je današnje gospodsko vodstvo HRL. u Americi“, *Slobodni dom* (Zagreb), 22. 3. 1922., 6.

⁵¹ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218; „Dr. Gagliardi – uapšen“, *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 11. 1912., 4. Za usporedbu, jedan se primjerak *Jutarnjega lista* tada prodavao za 8 filira, a cjelogodišnja pretplata iznosila je 28 kruna.

⁵² Više o Klobučariću vidi u: STIPANČEVIĆ, *Redarstveni bestijarij*, 78-81.

navedeno istina, samo je tromost državnoga sustava i nereagirane ugarskoga ministra predsjednika Tisze, kojem su informacije bile dostavljene,⁵³ presudila i pripadniku vladarske obitelji, ali i milijunima koji su posljedičnim događajima zbog toga izgubili živote.

Slika 1. Malen i zdepast, „sa staturom Sancho Panse [i] maskom nasmijanog dobričine, bio je tip ‘brava’ koji iz potaje sigurno gađa”. Gagliardi prije Prvoga svjetskog rata (HR-HDA-1358, Grupa XI, 1.53).

Bez obzira na spomenuto, a možda upravo i zbog toga, Prvi svjetski rat donio je još bolju priliku za Gagliardijev profesionalni uzlet. Pored opće ratne psihoze protkane strahom od pobune pravoslavnoga stanovništva,⁵⁴ za to mu je bilo potrebno i poznanstvo s Jankom Bedekovićem, također tamnom ličnošću onodobnoga hrvatskog društva, pravnikom i policajcem koji će u nekoliko sljedećih desetljeća svojim karakterom, ambicioznošću i djelovanjem uvelike obilježiti ne samo zagrebačko nego i hrvatsko društvo u cjelini.⁵⁵

⁵³ „Krivci za sarajevski atentat”, *Zastava* (Novi Sad), 6. 8. 1926., 2.

⁵⁴ Usp. GABELICA, „Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji”, 470-471.

⁵⁵ Više o Janku Bedekoviću vidi u: STIPANČEVIĆ, *Redarstveni bestijarij*, 101-178.

Budući da je Manko bio samo nešto mlađi od njega, jamačno su se poznavali još sa studija, a možda i otprije. Obojica su bili odvjetnički perovođe odlučni prekinuti civilnu službu te se priključiti vojno-redarstvenoj sastavnici državnoga aparata. U predratno su se vrijeme obojica izjašnjavala kao radikalni frankovci i protivnici jugoslavenske opcije, kao što je to nalagala i opća društvena klima. Poslije će se pokazati da ni jednom ni drugom ideološko-politički nazori nisu vrijedili mnogo.

Nije poznato kad je kao pričuvni poručnik Gagliardi stupio u vojnu službu, ali je malo dvojbe da je s Bedekovićem i Klobučarićem posljednjih mjeseci 1914. sudjelovao u „vojno-civilnoj ekspediciji“ u slavonskoj Posavini koja je imala zadatak zastrašivanja, proganjanja i interniranja političkih neistomišljenika režima, posebice Srba. Njihovo je „uredovanje“ u Jasenovcu, Mlaku, Novskoj, Raiću, Novoj Gradiški, Okučanima i Davoru podrazumijevalo zatvaranje i premlaćivanje uglavnom nedužnoga stanovništva prije predavanja redovnim policijskim organima i sudu, od čega nisu bili izuzeti ni žene i djeca.⁵⁶

Jedan, arhivskim vrelima dobro potkrijepljen, slučaj takva nasilja zbio se u Kobašu nedaleko od Broda na Savi u studenom 1914. Prema kasnijim optužbama 60-godišnjega seljaka Jefte Zoranovića, Bedeković i njegov suradnik Gagliardi na nagovor kobaškoga župnika Stjepana Ferića priveli su spomenu-toga pod optužbama da je „veliki Srbin“ i neprijatelj Monarhije. Tom je prilikom Bedeković osobno Zoranoviću iščupao oba brka, usput ga udarajući zajedno s Gagliardijem, psujući mu „vlašku majku“ i nazivajući ga „vlaškom svinjom i izdajicom“. Nakon toga se na Zoranoviću izvivljavalo još nekoliko oružnika dok je uzaludno molio da mu skrate muke i strijeljaju ga. To se ipak nije dogodilo, ali samo zato da se tortura nastavi sljedećih šest mjeseci zatočeništva u brodske magistratu. Uzalud se Zoranović pozivao na stare zasluge u austrougarskoj vojnoj službi i činjenicu da je nekoliko dana prije odlaska u zatvor njegov sin otišao na bojište braniti cara čiji su mu poslušnici premlatili oca. Uzalud je potkraj 1919. podnio i tužbu Ministarstvu unutarnjih poslova nove države,⁵⁷ jer su vlastodršci za Bedekovića imali druge planove, a Gagliardiju su se na teret stavljale teže optužbe.

Tom je nemilom događaju pribivao i pravaš, novogradiški odvjetnik, a poslije političar i ministar u vladama Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Milovan Žanić, koji je u to doba službovao kao općinski bilježnik i upravitelj općine u obližnjem Oriovcu. Poslije je zabilježio da su Bedeković, Gagliardi i Klobučarić krstarili tim krajem tražeći srpske „doušnike“ s odredom vojnika. Opravdanje im je bila tobožnja prijava da su na susjednoj bosanskoj planini Motajici noću zamijećeni nekakvi svjetlosni signali. Iako u tome nije bilo istine i iako je najvjerojatnije bila riječ samo o vatrama tamošnjih pastira, Bedekovića i Gagliardija to nije spriječilo da u oriovački općinski zatvor svezanoga

⁵⁶ ŽANIĆ, „Fotografije dra Janka Bedekovića. Šef zagrebačke policije kao bivši austrijski dželat“, *Hrvat* (Zagreb), 28. 1. 1925., 2.

⁵⁷ HR-HDA-890-BHZZP, br. 1258; HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 1772/1920., kut. 1041.

sprovedu paroha iz Kobaša te spomenutoga Jeftu Zoranovića,⁵⁸ kojega su u Žanićevoj prisutnosti pretukli iščupavši mu pritom brkove, a sve zbog toga što su kod njega pronašli „škatulju žigica sa srpskom trobojnicom!“. Dok su ga mlatili natežući okove u koje je bio sputan da bi mu izazvali još veće bolove, vikali su: „Daj reci sada, da si Srbin.“⁵⁹

Rečeno bi, među ostalim, moglo potvrditi i Horvatove navode da je Gagliardi bio dragovoljac tzv. „Streifkora“, vojne žandarmerije, koja je u Bosni i Srbiji zlostavljala i ubijala civilno pučanstvo“, kako je svojedobno bio zabilježio.⁶⁰ Zacijelo su se pod spomenutim, podosta zamućenim, pojmom podrazumijevale dobrovoljačke paravojne jedinice, odnosno odredi pograničnoga oružništva s početaka Velikoga rata, kojima je u literaturi teško ući u trag i o kojima postoji malo provjerljivih podataka.⁶¹

Tu nije kraj zamagljenim podacima o Gagliardijevu putu tijekom toga razdoblja. Naime, sudeći prema dostupnim službenim podacima, u neodređeno je vrijeme i na nepoznatome mjestu tijekom 1914. (svakako prije kraja listopada te godine) kao narednik („Feldwebel“) 2. satnije 53. zagrebačke pješake pukovnije bio ranjen i kao takav upisan u liste gubitaka Carske i kraljevske austrougarske vojske.⁶² Prije toga se potrudio da prilikom prelaska austro-ugarskih postrojbi preko Drine kod Batara među sudrugovima bude zapamćen kao zlostavljač uhićenih civila – mahom staraca, žena i djece.⁶³ Ranjavanje „Emanuela Gagliardija“, zapovjednika voda („Zugsf.ührer“) iz 9. satnije 53. pješake pukovnije, zabilježeno je i 1915., ali je taj podatak preporniji nego prethodni jer pored imena nije navedena Emanuelova doktorska titula kao prilikom prvoga upisa u *Verlustliste* za 1914. te je upisana netočna godina rođenja – 1879.⁶⁴ Budući da osoba toga imena i te godine rođenja u Zagrebu nije postojala, nameću se dvije mogućnosti. Jedna je da se doista radilo o drugome Mankovu ranjavanju, pa je pored imena pogrešno zavedena godina rođenja, a druga je da se zapravo radilo o njegovu starijem bratu Vjekoslavu, doista rođenom 1879., te da se dogodila pogreška pri navođenju imena. Ovo potonje bit će manje vjerojatno, pa se s velikim oprezom može kazati da je Emanuel u prvim godinama Velikoga rata bio ranjen dvaput, iako vrela iz kasnijega razdoblja o tome ništa ne govore (što s obzirom na okolnosti i nije neočekivano).

Ako je vjerovati Horvatovim riječima, Gagliardi je u zagrebačko Kr. redarstveno povjereništvo dodijeljen početkom 1915., iako uz popriličnu nelagodu tadašnjega upravitelja Ive Mraovića, koji mu je prigodom namještenja navodno odbio pružiti ruku i nikad s njim nije bio na „ti“ kao s ostalim podređenima.

⁵⁸ Žanić je u članku omaškom napisao pogrešno prezime – Jovanović, ali malo je sumnje da je riječ o istoj osobi.

⁵⁹ ŽANIĆ, „Fotografije dra Janka Bedekovića IV“, *Hrvat*, 5. 2. 1925., 2.

⁶⁰ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218.

⁶¹ GABELICA, „Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji“, 468, 483-484.

⁶² *Verlustliste Nr. 38 ausgegeben an 28./10. 1914.*, 12.

⁶³ „Manko Gagliardi“, *Novosti* (Zagreb), 30. 7. 1923., 2.

⁶⁴ *Verlustliste Nr. 315 ausgegeben an 15./11. 1915.*, 15.

Horvat je držao da je policijski upravitelj novom podređenom dobro poznao karakter, a vjerojatno se i zbog vlastitoga podrijetla (Mraovići su starinom bili pravoslavci) pobojavao da je ovaj poslan da mu napakosti.⁶⁵ Iako je možda griješio oko Mraovićevih korijenja,⁶⁶ a i razloga narušenih odnosa s novim zaposlenikom (u zagrebačkom su redarstvu tada bili namješteni i Bedeković i Klobučarić, također poznati po progonima srpskoga stanovništva), Horvat nije griješio puno, jer je upravitelj Redarstvenoga povjereništva doista uskoro razriješen s mjesta na kojem ga je početkom travnja 1915. zamijenio vladin tajnik Viktor Jakoby, i to zbog nepravilnosti u namještanju nekoliko osoba u redarstvenu službu bez dekreta, prisega i službene potrebe i zbog izbjegavanja mobilizacije. Dakako, uz novčanu naknadu. Zanimljivo je da je Mraović u disciplinskom postupku bio optužen skupa s podčinjenim Jankom Bedekovićem, a da se kao svjedok optužbe (za razliku od Gagliardi, za kojega je sumnjao da bi mu mogao podmetati u službi) pojavio koprivnički gradski kapetan pridijeljen zagrebačkom redarstvu Beno Klobučarić i „do konca siječnja [1915.] ... šef redarstvenih agenata i konfidenata“. Mraović je naposljetku za kaznu kao „Zivilkommissär“ dodijeljen Vojnoj glavnoj upravi Monarhije u okupiranoj Srbiji, odnosno u Beogradu, vjerojatno odmah po upravnoj podjeli okupirane Srbije između Austro-Ugarske, Njemačke i Bugarske te uspostavi Generalnoga guvernera 1. siječnja 1916. godine. Mraović je u Beogradu boravio sve do listopada 1917., kad je pridijeljen Kr. županijskoj oblasti u Ogulinu, da bi početkom 1919. bio u potpunosti stavljen izvan službe.⁶⁷

Za razliku od svojega bivšeg šefa, Gagliardi je u Srbiji prvotno djelovao kao namještenik „doglasnog“⁶⁸ ureda generalnoga guvernera, a s toga je mjesta u poblizu nepoznatom trenutku, očito kao upotrebljiv kadar, bio postavljen za policijskoga komesara u Kragujevcu. Tamo je, međutim, stanovništvo izvrnuo teroru u takvim razmjerima da su ga dotadašnji nalogodavci ubrzo bili prisiljeni smijeniti, privesti sudu i osuditi.⁶⁹ Ponešto se o tom razdoblju – doduše u posve drukčijem svjetlu od spomenutoga – može iščitati iz Gagliardijevih poslijeratnih novinskih izjava u radikalnom srpskom tisku, o kojima će još biti riječi. Tada je, umanjujući krivnju i gledajući kroz vlastite naočale, navodio da je pri okupacijskoj upravi bio namješten najprije kao „nižeg ranga referent“, a zatim i „šef policije i šef izveštajne službe“ za Kragujevac. U toj je službi, prema vlastitim riječima, cijelo vrijeme „radio tajnim načinom da što više podvali Austriji [i] imao maler da bude optužen ‘za sporazum s neprijateljem’ [zbog kojega je] ležao samo u famoznoj ‘glavnjači’ u Upravi Grada pri najvećoj ciči punih mesec dana bez ogreva i postelje”.⁷⁰ Razlog zbog

⁶⁵ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218.

⁶⁶ Mraović je bio rimokatolik rođen 29. travnja 1874. u Zagrebu od oca Josipa i majke Olge, zavičajnih u Ogulinu, i njegovo je pravoslavno podrijetlo, ako ga je uopće bilo, moglo doista biti samo dio davne obiteljske prošlosti (usp. HR-HDA-890-BHZIP, br. 4252).

⁶⁷ HR-HDA-890-BHZIP, br. 4252. Usp. i: „Srbija 1916. godine“.

⁶⁸ Obavještajnog.

⁶⁹ Usp. HR-HDA-890-BHZIP, br. 4252.

⁷⁰ „Ne branim se nego optužujem. Piše dr. Manko Gagliardi“, *Balkan*, 11. 3. 1924., 2.

kojega je bio izložen tom progonu bilo je njegovo djelovanje u Kragujevcu kad je navodno pet tisuća građana u dobi između 18 i 50 godina spasio od internacije odabравši za odvođenje samo 300 osoba „sa telesnim nedostacima i manama“, koje su poslije vraćene kao nesposobne. Naposljetku je iz zatvora pušten zbog nedostatka dokaza, ali i za kaznu (iako prethodno proglašen nesposobnim za sudjelovanje u izravnim ratnim djelovanjima) „upućen u prvu carsku lovačku regimentu na talijanskom frontu kod Rojteritena”.⁷¹

U rečeno se donekle uklapa i poslijeratno pisanje Rešida Kurtagića,⁷² kasnijega zamjenika državnoga odvjetnika u Zagrebu, koji je možda i najplastičnije prikazao Gagliardijevu osobnost u tim godinama. On je zabilježio da je spomenuti kao „rezervni fenrih [...] dobivši taj čin za svoja zločinačka djela u Srbiji [i] odlikovan velikom srebrnom kolajnom” krajem 1915. bio „u svrhu špijunaže” premješten „1. bos. herc. regimenti u Budimpešti”, gdje ga je krajem listopada susreo i dobro upamtio. Kurtagić je tada, naime, Gagliardi pred višim zapovjednim kadrom javno oklevetao kao veleizdajicu i neizravnoga suučesnika u atentatu na prijestolonasljednika, zbog čega je ovaj, iako nedavno ranjen, s prvim „maršbataljonom” ponovno poslan na bojišnicu. „Zloglasni Manko Gagliardi, jedan od najpodlijih i najodurnijih špijuna prije i za vrijeme rata propale monarhije”, isto je, samo potajice, činio i ostalim sudrugovima, i to u tolikim razmjerima da ga je „u dvorištu Karls-kasarne, pred više stotina vojnika kaplar Hadžić udario dva puta pesnicom po licu i htio ga strmoglavce strpati u kotao vrućeg gulaša”. Zbog nakaradnoga je karaktera, tvrdio je Kurtagić nekoliko godina nakon rata, „taj nečovjek postao ne samo pravim Bosancima oduran, nego su ga i rođeni Bečani oficiri kod bosanske regimente prezirali i ustajali od stola, kada bi on k njima sjeo”. Za poslodavce je, međutim, Gagliardi dobro obavljao posao, zbog čega je u Budimpešti stekao puno povjerenje zapovjednika „Kundschaftsbiroa” (austrijske vojne obavještajne službe), postavši doskora „militerkomadantom” u Kragujevcu,⁷³ prethodno služeći i pri obavještajnoj službi austrijske uprave u okupiranom Beogradu. Iz svega rečenog nije posve jasno je li Gagliardi 1. bosanskohercegovačkoj pukovniji dodijeljen prije ili poslije djelovanja u okupacijskoj upravi u Beogradu i Kragujevcu jer se njegove i Kurtagićeve tvrdnje na tome mjestu razilaze.

Nije poznato ni kad je dobio premještaj u drugu sredinu s obzirom na to da je, također prema osobnom svjedočenju, krajem rata bio „nadporučnik kod 2. bos. regimente” sa sjedištem u Lebringu,⁷⁴ austrijskome mještascu na Muri 8 km udaljenom od Leibniza i tridesetak kilometara južno od Graza. Kako je

⁷¹ Isto; „Ne branim se nego optužujem. Piše dr. Manko Galjardi”, *Balkan*, 12. 3. 1924., 2; „Kako se brani g. Predavec. Veliki dobrotvor iz doba okupacije”, *Balkan*, 13. 3. 1924., 2. Toponim Rojteriten ne postoji. Vjerojatno se radi o pogrešno zapisanom njemačkom nazivu za Rovereto (Rofreit ili Rovereith), grad u Italiji desetak kilometara južno od Tridenta.

⁷² Više o Kurtagiću vidi u: HR-HDA-890-BHZP (Personalni spisi pravosudnog osoblja), Dosje Kurtagić, Božidar (Rešid), kut. 146.

⁷³ KURTAGIĆ, „Manko Gagliardi!”, *Novosti*, 15. 7. 1923., 4.

⁷⁴ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 3.

ta elitna pukovnija slovila za najodlikovaniju postrojbu austrougarske vojske, čiji su se pripadnici tijekom rata istaknuli hrabrošću i ustrajnošću na bojištu, i kako je – shodno tomu – tijekom ratnih djelovanja pretrpjela velike gubitke te bila popunjavana čak 25 puta,⁷⁵ nije nevjerojatno da je Gagliardi (i) u nju premješten po kazni. S druge strane, možda je samo vješto iskoristio poznanstva ne bi li se domogao blizine Graza, u kojem je u to vrijeme živjela njegova supruga.

Kraj ratnih zbivanja dočekaao je u Lebringu. Sam je nekoliko godina poslije priznao da se u Zagreb nakon prevrata nije usudio vratiti jer mu je „pastorak“ Roman Trupkiewicz u studenom 1918. javio da ga u obiteljskoj kući u Kačićevoj ulici traže „srpski vojnici“ koji su ga po „nalogu narodnog vijeća“ trebali uhititi.⁷⁶ To je vjerojatno i bilo točno jer je iz sačuvane arhivske dokumentacije vidljivo da se oko Gagliardijeva privođenja osobno zauzeo tadašnji ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribićević, već početkom 1919. poduzevši ozbiljne, ali i neuspješne, korake za njegovo privođenje jer se ovaj nalazio izvan dosega policijskoga aparata nove državne tvorevine.⁷⁷

S druge strane, Gagliardi se u Austriji osjećao kao kod kuće. Naime, još se početkom 1917. kao carski i kraljevski poručnik oženio Eugenijom Malanotti, udovicom nastanjenom u Grazu na adresi Nernstgasse 4, a u tom je gradu prebivao i njegov polubrat, „Kafetier“ odnosno „Kaffeeschenker“⁷⁸ August Gagliardi, s kojim je Manko očito bio u dobrim odnosima jer je ovaj 1918. kumovao prilikom krštenja njegova sina Eugena.⁷⁹ August je, kao što je rečeno, bio Luigijev sin iz prvoga braka, rođen 1866. u Zagrebu. U Grazu, u koji se preselio poblje nepoznatoga datuma, 1912. oženio se Julianom rođ. Frisch. Preminuo je od zatajenja pluća u dobi od 54 godine u gradačkoj Bolnici milosrdne braće 27. siječnja 1921.⁸⁰

Emanuelova je pak družica bila rođena 9. veljače 1879. u Kaposszentbenedeku u županiji Somogy, naselju koje danas pripada gradiću Bárdvarnoku, desetak kilometara jugozapadno od Kaposvára. Obitelj joj je bila zavičajna u gradiću Starasolu (Stara Sil') nedaleko od Staroga Sambora (Staryi Sambir) u Galiciji, danas zapadnom dijelu Ukrajine u Lavovskoj oblasti. Prije vjenčanja s Emanuelom bila je udana za sudskoga tajnika Franza Trupkiewicza,⁸¹ koji je – čini se – barem jedno vrijeme službovao u Bosni, jer je 1896. zabilježen kao

⁷⁵ DEDIĆ, „Bošnjačke carske regimente: Najodlikovaniji vojnici Monarhije“. Popis odlikovanih Bošnjaka u redovima 2. bosanske regimente, ali i drugih postrojbi, vidi u: PAŠIĆ, „Od svih jedinica je najodlikovanija bila 2 BH regimenta“.

⁷⁶ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 3.

⁷⁷ Usp. HR-HDA-890-BHZP, br. 4252.

⁷⁸ Konobar, poslužitelj kave.

⁷⁹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C-88, Zagreb, župa sv. Marko, MKR 1866.-1878., 163; Matična knjiga rođenih Graz-Graben 1915.-1935., 59.

⁸⁰ Matična knjiga umrlih Graz – KH Barmherzige Brüder 1910.-1927., 15.

⁸¹ HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34/460, Matice vojnih osoba, Superiorat Zagreb, MKV 1911.-1918., 132.

„pomoćnik suca“ u Foči.⁸² U tom je braku rođen Roman Trupkiewicz, spominjani Gagliardijev posinak, za kojega ne postoji mnogo dostupnih podataka. Osoba istoga imena zabilježena je početkom Prvoga svjetskog rata kao učenik IV. razreda Kr. realne gimnazije u Osijeku,⁸³ što se pregledom sačuvanih arhivskih izvora nije moglo potvrditi.⁸⁴ S druge je strane Romanu moralo biti dobro poznato ovdašnje ozemlje jer se, kako je rečeno, u doba prevrata nalazio u Zagrebu, pa je poprilično izvjesna pretpostavka da je cijela obitelj do poblize neodređenoga vremena živjela u ovom dijelu Monarhije. Gdje je točno i kada u njihove živote ušao Gagliardi također zasad ostaje nepoznato.

Emanuel je s Eugenijom 5. studenog 1918. u Grazu dobio sina Eugena, koji mu je, čini se, bio jedinim potomkom. Prema dostupnim podacima, Eugen je život proboravio u rodnom gradu, vjenčavši se 1963. s Heide Fuchs, a dvije godine poslije s Elisabethom Marijom Rothmüller. Preminuo je 24. listopada 1981.⁸⁵ Nakon stečenoga doktorata 1947. najveći je dio profesionalnoga života privređivao kao kemičar Instituta za anorgansku i analitičku kemiju gradačkoga sveučilišta. Na tom je institutu 1956. habilitirao za anorgansku i analitičku kemiju te je 1964. postao najprije privremenim, a od 1975. i pravim upraviteljem Instituta.⁸⁶ Zanimljivo je da je, bez obzira na rođenje i stalni boravak u Grazu, austrijsko državljanstvo dobio 1947.⁸⁷

„Istina“ o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom *komiteu*

Rečeno je da se po proglašenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a zatim i Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), Gagliardi našao na meti novih vlasti i, posebice, Svetozara Pribićevića. Prilično je vjerojatno da je u svemu tome moglo biti i odjeka nekakvih prijašnjih razmirica. Ako nikako drukčije, njegovu je osobnost i poteze Pribićević morao poznavati preko Stjepana Radića, bliskoga suradnika s početaka političkoga rada koji, kao što ćemo poslije vidjeti, nije gajio pozitivne osjećaje prema svojem bivšem „učeniku“. Kako god bilo, teret koji se Manku stavljao na leđa nije bio odveć lagan ako se za njegovo privođenje (i to izravno kod vlasti u Kragujevcu!) nekoliko puta osobno zauzimao ministar unutarnjih poslova u doba kad su pred sigurnosnim sustavom novoustrojene države bile brojne prepreke koje su prijetile ne samo njezinim granicama nego opstanku uopće. Za kakva je konkretno (ne)djela

⁸² Usp. *Hof- und Staatsbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1894.*, 991.

⁸³ Usp. „Izvještaj Kraljevske realne gimnazije i s njom spojene Kraljevske trgovačke akademije u Osijeku za šk. godinu 1914.-1915.“

⁸⁴ U razrednim katalozima toga razdoblja nije pronađen Roman Trupkiewicz, kao ni druge osobe koje se kao navodni učenici osječke realke skupa s njim spominju u izvoru navedenom u gornjoj bilješci. Usp. HR-DAOS-157-VGO, 157/2, Glavni i razredni katalozi 66 (1909./1910.) – 76 (1918./1919.).

⁸⁵ Matična knjiga rođenih Graz-Graben 1915.-1935., 59.

⁸⁶ Prema e-pismu dr. Waltraud Steinschifter, pomoćnice upravitelja Instituta za kemiju Sveučilišta u Grazu, upućenom autoru priloga 5. veljače 2024.

⁸⁷ Matična knjiga rođenih Graz-Graben 1915.-1935., 59.

bio optuživan na temelju postojeće dokumentacije nije moguće sa sigurnošću tvrditi. Iz ono malo dostupnih podataka dade se razabrati da je nakon uspostave austrougarske uprave nad tim područjem početkom 1916., doduše u ponešto ublaženom obliku, u Kragujevcu nastavljena dotadašnja praksa njemačkih okupacijskih snaga koja se ogledala u pritiscima, pljački i interniranju tamošnjega stanovništva.⁸⁸ Spomenute je optužbe Gagliardi, kako je rečeno, poslije odbacivao, držeći da za vrijeme boravka u Srbiji nije „ništa zla učinio“, a o svojem se djelovanju navodno posredno pismeno obratio i beogradskoj „vrhovnoj komandi“, na što mu nikad nije odgovoreno.⁸⁹

Nemogućnost povratka u domovinu, među ostalim, ponukala ga je da se aktivno uključi u emigrantske akcije s ciljem rušenja Kraljevstva SHS. Tako je skupa s bivšim c. i k. majorom Vilimom Stipetićem i Klobučarićem bio uključen u osnivanje nekakve seljačke vojne postrojbe („Bauernkommando“) u neutralnoj zoni južno od Graza, odnosno u graničnim područjima između kasnije slovenske i austrijske Štajerske. Cilj te formacije nije bio posve jasan ni tadašnjim austrijskim ni beogradskim vlastima, a vjerojatno je trebala okupiti protivnike novonastale geopolitičke situacije i otežati stvaranje jugoslavenske države, ili barem onemogućiti pripajanje dijela Štajerske novoj tvorevini.⁹⁰

Pokušaj nije imao gotovo nikakvu političku i vojnu snagu, slično kao ni „hr. emigrantski komite“ koji je, prema vlastitim riječima, Gagliardi utemeljio početkom 1919. zajedno sa Stipetićem, Klobučarićem i Vladimirom Sachsom.⁹¹ Kao i s Klobučarićem, sa Stipetićem se poznavao još otprije, u najmanju ruku od vremena kad je ovaj bio šefom obavještajne službe pri okupacijskoj upravi u Beogradu, u kojoj su služili i Klobučarić i Gagliardi i kojega je na tome mjestu zamijenio major Ljudevit Šafranek, poslije poznatiji kao skladatelj i glazbeni kritičar. Potonji se neposredno nakon rata pak osobno hvastao da je iz „doglasne službe Generalnoga guvermana“ ne samo istisnuo Stipetića nego i potjerao njegove štićenike Gagliardi i Klobučarića, zaradivši time mogućnost da i nakon prevrata ostane u pobjedničkoj vojsci.⁹²

Pravnik Vladimir Sachs (poslije Sachs-Petrović), još jedna osebujna političko-obavještajna figura, u igru hrvatske emigracije uključio je najprije mađarske, a zatim i talijanske krugove koji su imali interesa podrivati Kraljevstvo SHS. U svemu je određenu ulogu odigrao i mađarski političar te zastupnik Narodne stranke György Szmeccsány, usko povezan s Klobučarićem još od vremena kad je ovaj u pretresima po Beogradu „otkrio t. zv. Pašićevu listinu konfidenata“, odnosno popis tobožnjih predratnih srpskih doušnika

⁸⁸ Usp. „Odneli celu fabriku, krov sa crkve, ali i jastuke: Kakav je bio život Kragujevčana pod okupacijom u Velikom ratu“.

⁸⁹ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 3-4.

⁹⁰ HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 2014/1919., kut. 968. Usp. i: „Der untersteirische Grenzschutz“, 4.

⁹¹ HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 2014/1919., kut. 968; GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 6; HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

⁹² HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 2014/1919., kut. 968. O Šafraneku vidi više u: „Šafranek-Kavić, Lujo“.

na teritoriju Austro-Ugarske Monarhije. Ta se dokumentacija, na temelju koje su se uzburkali duhovi i u mađarskom parlamentu, na kraju pokazala krivotvorinom, a Klobučarić je zbog nje otpušten iz službe te izgnan iz Hrvatske.⁹³

Upravo je preko Szmrecsánya i njegovih mađarskih sudrugova – koji su nakon uspostave kratkotrajne Mađarske Sovjetske Republike Béle Kuna bili prisiljeni izbjeći u Austriju i koji su skupa s drugim emigrantima provalili u mađarsko poslanstvo u Beču i otuđili za ono vrijeme golemih 120 milijuna kruna – Gagliardi s Klobučarićem i drugima u komitetu došao u posjed znatnih novčanih sredstava kojima je trebao financirati protujugoslavensku propagandu i dalje konkretne poteze za slabljenje i razbijanje jugoslavenske države.⁹⁴ Od toga, međutim, nije bilo ništa. Pokušaj da iza emigrantskih stavova nakon pridobivanja pravaškoga političara Ive Franka u domovini stane i vođa hrvatske oporbe Radić nije urodio plodom (iako se Gagliardi poslije svojski trudio prikazati da je to bar na trenutak uspjelo). Usprkos činjenici da u neposrednim poratnim godinama aktivnost njegovih članova nije bila posve neznatna,⁹⁵ komitet je naposljetku nestao s društvenoga obzora jer je od uvijek i bio samo „štab pustolova bez vojske“ čijim je međusobno zavađenim članovima, zaokupljenim „više diobom novca nego političkim gledanjem“, život na visokoj nozi na račun „dispozicioniranih fondova“ bio važniji od tobožnjega revolucionarnog djelovanja.⁹⁶

Ne treba posebno naglašavati da se Gagliardi u prvim godinama jugoslavenske države našao na udaru vlasti i zbog svoje emigrantske političke aktivnosti, o čemu svjedoči činjenica da mu je zajedno s Frankom i Sachsom zagrebački Sudbeni stol u srpnju 1920. odredio „zaustavu pokretnog i nepokretnog tuzemnog imetka“ zbog izdajničke i protudržavne djelatnosti. Budući da su se nalazili izvan dosega pravnoga sustava Kraljevstva, Sudbeni je stol za zastupanje interesa okrivljenika pred Sirotinjskim povjerenstvom, koje se trebalo skrbiti o oduzetoj imovini, imenovao zagrebačkoga odvjetnika Lava Mazzuru. Istovremeno je Državno nadodvjetništvo skupa s Povjerenstvom za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji provjeravalo mogućnost oduzimanja doktorata trojici državnih neprijatelja.⁹⁷ To se doista i dogodilo 31. srpnja 1920., kad su odlukom Senata izbrisani iz reda doktora zagrebačkoga sveučilišta.⁹⁸

Postupci Gagliardija i drugova budno su praćeni ne samo u inozemstvu nego i u pograničju, kamo su se navodno svojedobno trebali prebaciti s

⁹³ HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 2014/1919., kut. 968. Usp. i: GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 17-18.

⁹⁴ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 9.

⁹⁵ MATKOVIĆ, „Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva“, 1076-1080. Usp. i: KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941.*, 29-30.

⁹⁶ HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307; GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 10-11.

⁹⁷ HR-HDA-397-DN, K 20/1920., kut. 83.

⁹⁸ HR-HDA-1358, Grupa XI, 2.2.375. Podaci o Miloradu Kozjaku i Emanuelu Gagliardiju, kut. 43. Usp. i: MATKOVIĆ, „Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva“, 1075.

dobrovoljačkim postrojbama. (Pretjerani) strah od pokreta za „oslobađanje Hrvatske“, kao i onaj od restauracije bivše Monarhije, beogradskom je režimu bio stvaran i on ga je, sudeći prema dostupnim vrelima, shvaćao prilično ozbiljno.⁹⁹ Da je bilo drukčije, zasigurno Predsjedništvo Zemaljske vlade ne bi Državnome nadodvjetništvu potkraj 1920. prosljedilo izvještaj Ministarstva vojske i mornarice prema kojem je trebalo obratiti posebnu pozornost na granična područja s Italijom i Mađarskom u kojima su Gagliardi, Sachs, Frank, Stipetić i Klobučarić kao „agenti protudržavne propagande“ namjeravali izazvati incidente koji bi bili povodom da se „hrvatske legije“ prebace na teritorij Kraljevstva SHS, za kojima bi zatim slijedile regularne mađarske i talijanske vojne snage. Te su se „hrvatske legije“ navodno okupljale oko „Blatnog jezera“, a bile su sastavljene uglavnom od pripadnika negdašnje austrougarske vojske.¹⁰⁰ Slično su sljedeće godine pisali i režimski listovi, tumačeći da su neprijatelji države na čelu s Gagliardijem, Frankom i Sachsom,

„koji su se nastanili u Pešti, Beču i Gracu, a koji održavaju neke hrvatske ‘legije’ u Sombathelju, neumorno [...] radili na rušenju naše države. Oni su skrojili plan: treba izazvati u našoj Kraljevini revoluciju, pa onda upasti sa mađarskom vojskom u Hrvatsku, ovu odcepiti od Beograda i tako razbiti ovu mladu državu.“¹⁰¹

Možda su zbog toga događaji koji su uskoro uslijedili još i proturječniji nego što se naizgled čine, a možda je svemu kumovala i činjenica da komitet nije imao stvarne snage ni za ozbiljniju političku, a kamoli vojnu akciju. Naime, Gagliardiju – tome mrskom i opasnom protudržavnom elementu – u samo nekoliko mjeseci 1922./1923. zaboravljeni su svi stari grijesi i dopušten povratak u domovinu bez ikakva posljedičnoga progona. I to od istih onih koji su ga po svršetku Velikoga rata svim silama nastojali privesti pravdi. Malo je zbog rečenoga sumnje da je barem određeno vrijeme djelovanja u emigraciji početkom 1920-ih Gagliardi bio u nekakvu dosluhu s jugoslavenskim vlastima. Ili se to zbilo nakon što mu nije uspjelo pridobivanje Radića na stranu revolucionarnoga odbora. Ono što je bio Gagliardijev „magnum crimen“ doskora će postati jednosmjernom putnom kartom za Zagreb.

Više puta spominjana brošura o emigrantskom pokretu, tobože napisana kao Gagliardijev odgovor na Radićeve napade na nj u tisku, bila je, čini se, unaprijed smišljena i financirana od režima, možda čak i od donedavnoga Mankova progonitelja Pribičevića osobno.¹⁰² U njoj se Gagliardi potrudio donijeti historijat odbora, ali i, što je bilo važnije, Franka prikazati kao Radićeva čovjeka preko kojega je vođa hrvatske oporbe pod okriljem komiteta pokušao doći do kontakta i suradnje s talijanskim političkim, dakako u temeljima

⁹⁹ HR-HDA-1358, Grupa XI, 1.53. Dostava fotografija Gagliardija, Balenovića i Fratrića, kut. 1; 1.178. Dr. Gagliardi – priprema hrvatskih studenata za „oslobođenje Hrvatske“, kut. 2.

¹⁰⁰ HR-HDA-397-DN, R 20/1919., br. 7, kut. 111.

¹⁰¹ „Podzemni rad“, *Zastava*, 12. 8. 1921., 2.

¹⁰² HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 233.

antijugoslavenskim, krugovima – pritom slikajući svoje donedavne suradnike u najgoremu mogućem svjetlu, kao svadljivce, mešetare i pronevjeritelje.¹⁰³

Da je razlog tiskanja te brošure bio mnogo dublji od prikazivanja „istine“ o emigrantskom odboru svjedoči i pomalo banalan povod koji je Gagliardi nagnao u publicističke vode. Radilo se o Radićevu tekstu objavljenom u *Slobodnom domu* u ožujku 1922., u kojem je ovaj ovlaš, govoreći o sasvim drugoj problematici, doduše vrlo oštro okrznuo i Gagliardi nazvavši ga „gospodskim pljačkašem“ i jednim od „najgorih mađžaronskih janjičara“ koji je kao predstavnik „nekakvih hrvatskih emigranata (izbjeglica) u štajerskom Gradcu“ uglednim i bogatim američkim Hrvatima slao proglase „za sabiranje milodara tobože u korist pet stotina bolesnih Hrvata“ u Austriji, za koje bi se po tom pisanju moglo misliti da su seljaci i seljački republikanski borci.¹⁰⁴

Manko se pak u odgovoru među ostalim obrušio i na Radića osobno i na „demagoški šlager“ od njegove republikanske politike navodeći da nikad i ni od koga nije tražio novac za političko djelovanje i da od njega nije imao nikakve materijalne koristi, nego je, naprotiv, nekoliko puta „od austrijskih vlasti [bio] uhapšivan i zatvaran“. Vođu hrvatskih seljaka držao je ideološkim beskičmenjakom koji se u različitim vremenskim i društvenim okruženjima izdavao za sveslavena, „Slavosrb[a]“, pobornika Austrije te na kraju republikanca. Držao je također da se svi europski političari rugaju Hrvatima zbog bijednih prilika u koje ih je uvukao upravo Radić svojom kratkovidnom i kolebljivom politikom. Na kraju ga je optužio i da je „opljačkao kraljevsku talijansku gospodsku kasu“ te tim novcem stvorio Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS).¹⁰⁵

Iako s Gagliardijevim riječima treba biti oprezan, ponešto od onoga o čemu je svjedočio bilo je, čini se, istinito. Radikalski je tisak, naime, u kolovozu 1921. donio vijest da je „Galjardi, šef one bande izdajnika, koja je stupila u službu Austriji i Mađarskoj“, na inicijativu jugoslavenskih vlasti uhićen u Grazu, kojom prilikom je u ruke istražitelja pala „čitava arhiva o radu u defetističkoj propagandi“. Uhićenika se, prema pisanju medija, planiralo sprovesti prvo u Zagreb, a zatim i Beograd, gdje mu se trebalo suditi zbog „nedela počinjenih u Srbiji“.¹⁰⁶ Teško je ne zapitati se je li Gagliardi upravo taj događaj ponukao da se potajno prikloni vlastima nove države i postane njihovim doušnikom, osobito ako se zna da su novine koje su tiskale vijest o njegovu uhićenju vrlo brzo to i same porekle, vjerojatno želeći prikriti stvarnu pozadinu događaja.¹⁰⁷

Drukčije je teško objasniti i činjenicu da je pisanjem i objavljivanjem brošure u vlastitoj nakladi u ruke beogradskoga režima gurnuo snažno oružje u

¹⁰³ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 13-15.

¹⁰⁴ RADIĆ, „Kakvo je današnje gospodsko vodstvo HRL. u Americi“, *Slobodni dom*, 22. 3. 1922., 6.

¹⁰⁵ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 35-37.

¹⁰⁶ „Hapšenje naših izroda u Gracu“, *Zastava*, 12. 8. 1921., 3; „Dobar lov“, *Zastava*, 14. 8. 1921., 2.

¹⁰⁷ „Galjardi nije uhapšen“, *Zastava*, 14. 8. 1921., 3.

pokušajima suzbijanja Radićeva političkoga utjecaja na hrvatske, a uvelike i jugoslavenske prilike. Tiskanje pa makar i tako malene knjižice moralo je biti ozbiljan i novčano zahtjevan posao i za mnogo imućnije od ubogoga emigranta koji je u Austriji živio u „najskromnijim uvjetima“.¹⁰⁸ Da je bilo suprotno, zasigurno beogradski tisak sredinom 1922. ne bi pronio vijest da je „Dr. Mirko Galjardi (sic!), najveći Radićev neprijatelj izdao [...] ovih dana u Gracu jednu knjigu [...] u kojoj do sitnica nanosi nepošten rad Stipice Radića, kako je on uopšte po raznim instrukcijama, radio za novac, kako i danas čini” te da će ta tiskovina „štampana latinicom [...] biti rasturena i po našoj zemlji”.¹⁰⁹ Uostalom, bez zaleđa vlastodržaca teško bi se sredinom srpnja 1923. doslovce došetao u Zagreb kao da se nije ništa dogodilo i kao da ga se prijašnjih godina nije na sve načine nastojalo privesti pred istražne organe novostvorene države.

Ruku na srce, mora se priznati i da su novine tada pronijele vijest da je Gagliardi po povratku u hrvatsku metropolu priveden na saslušanje k pokrajinskome namjesniku za Hrvatsku i Slavoniju Ernestu Čimiću, a zatim i upravitelju zagrebačke policije Franji Urbanyju, te da je sa sobom donio dokumente koji teško optužuju „frankovce” i na temelju kojih su uslijedila i druga uhićenja.¹¹⁰ Od njegova, kao i od privođenja drugih osoba nije bilo ništa,¹¹¹ a on se – što također svjedoči u korist pretpostavke da je njegov povratak u državu orkestrirala vlast – desetak dana po dolasku u Zagreb pojavio i u prijestolnici,¹¹² valjda da bi dobio upute za daljnje djelovanje. Kao gotovo neupitni dokaz rečenoga može se na kraju navesti i dopis Odeljenja za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih dela Kraljevine SHS upućen sredinom kolovoza 1923. Pokrajinskoj upravi u Zagrebu, u kojem se (očito kao odgovor na prethodni upit) navodilo da je nadležno Ministarstvo

„dr. Manku Galjardiju izdalo putne isprave za dolazak u našu državu s tog razloga, što je on zaista u posljednje vreme, dok je bio u inostranstvu, učinio izvesne usluge [...], a] da bi se taj njegov rad i držanje rekompenziralo Ministarstvo je predložilo toj upravi da se digne zaustava nad njegovom imovinom.”

U dopisu u kojem se nedvosmisleno kazivalo da je državni vrh odustao od Gagliardijeva progona poradi viših interesa, Pokrajinskoj se upravi doduše poručivalo da se preko Državnoga nadodvjetništva i dalje protiv njega može nastaviti postupak ako bi to bio razlog za nastavak progona Sachsa i Franka, ali i da „za sitne stvari Ministarstvo nalazi da [oko njih] ne bi trebalo dizati prašinu”.¹¹³

¹⁰⁸ GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 35.

¹⁰⁹ „Galjardi o Radiću”, *Zastava*, 4. 6. 1922., 2.

¹¹⁰ „Manko Gagliardi u Zagrebu”, *Novosti*, 14. 7. 1923., 4; „Hapšenje u Zagrebu”, *Zastava*, 15. 6. 1923., 3.

¹¹¹ „Špijunska organizacija u Zagrebu”, *Politika* (Beograd), 15. 7. 1923., 1. Usp. i: „Što kaže Galjardi”, *Politika*, 16. 7. 1923., 3.

¹¹² „Galjardi doputovao u Beograd”, *Zastava*, 26. 6. 1923., 3; „Politička situacija”, *Zastava*, 28. 6. 1923., 1.

¹¹³ HR-HDA-397-DN, R 20/1919., br. 727, kut. 111.

Kako je u kratkom roku Gagliardi od ratnoga zločinca i protudržavnoga agenta postao sitnom stvari oko koje ne valja dizati prašinu, odnosno s kojim se ciljem i zaleđem vratio u državu, znao je dobro i Radić kad je izjavio da beogradska vlada nije mogla učiniti ništa gore nego poduprijeti njegov povratak u zemlju i da ga je to više začudilo nego da je u hrvatskoj prijestolnici proglašeno opsadno stanje. Za Manka je tvrdio da je „strašan tip [...] koji je u stanju da služi svakom režimu, i čovek koji je gotov na sve“. To je tvrdio na temelju vlastitoga iskustva, odnosno dobrog poznavanja Gagliardija, kome je četiri godine bio „instruktor“, odnosno podučavatelj tijekom (najvjerojatnije) pučkoškolskoga obrazovanja.¹¹⁴ Istodobno je navodio da bez obzira na prijetvornost karaktera Manko posjeduje i jednu stalnu osobinu, a ta je da je frankovac i da „smrtno mrzi Srbe“. Oporbeni je vođa bio siguran da se u domovinu vratio samo s ciljem njegove denuncijacije, i to da bi beogradska vlada uprezanjem frankovaca u vlastite političke igre oslabila položaj najsnažnije oporbene stranke, a zatim se i s njima naposljetku razračunala. Koliko je i šira javnost bila ozlojeđena Gagliardijevim povratkom govori i to da je navodno jedva uspio zaustaviti organiziranje mladeži HRSS-a u „neke leteće čete“ s ciljem isljeđivanja donedavnoga političkog bjegunca i izazivanja nereda u hrvatskoj metropoli.¹¹⁵ Radićevo su mišljenje dijelili i drugi domaći političari iz redova ostalih političkih opcija, tražeći od beogradske vlasti razjašnjenje Gagliardijeva slobodnoga povratka u Zagreb i mahanja nekakvom „legitimacijom ministarstva [vanjskih poslova], kao da mu je od naših državnih vlasti povjerena neka naročita politička misija”.¹¹⁶

Samo dan prije Radićeva javnoga obraćanja, istom *Politikinu* zagrebačkom dopisniku Mići Dimitrijeviću intervju je spremno dao i sam Gagliardi u roditeljskom domu u Kačićevoj 7. U njemu je uglavnom ponovio stavove iz brošure tvrdeći da se u domovinu nije vratio ni zbog kakva potkazivanja i radikalskoga „montir-proces[a]“, da nikad nije pobjegao, nego je svojevolumen napustio Kraljevstvo SHS te da je „takozvani hrvatski komitet“, kojem je bio jedan od čelnika, utemeljen „sa željom i pristankom Stepana Radića“ i da mu se „[n]jegovom voljom i izričitom željom“ poslije iz Hrvatske priključio Frank. Nije propustio kazati ni da je u komitetu predstavljao struju koja je „zastupala nedjeljivost Jugoslavije – samo na konfederativnom sistemu“, kao ni to da je spoznao da je za „Hrvate jedini spas jedan pošten i pravedan sporazum sa Srbima“. Taj je, naravno, izostajao zbog nesposobnosti vođe hrvatske oporbe, koji se, prema Mankovu tumačenju, „bojao Pašićevog političkog uma“ u tolikoj mjeri da se s vođom srpskih radikala bojao sjesti za isti stol.¹¹⁷

¹¹⁴ Radićevo povezanost s obitelji Gagliardi može se razaznati i u pismima koja mu je u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća uputila Mankova majka Marija, očito u to vrijeme novčano i moralno podupirući njegovo (političko) djelovanje. HR-HDA-815-OR, 1. 3. 89. Gagliardi, M., kut. 6.

¹¹⁵ „Radić o Gagliardiju“, *Politika*, 17. 7. 1923., 3.

¹¹⁶ „Kako se vratio Manko Gagliardi“, *Novosti*, 22. 7. 1923., 2.

¹¹⁷ „Što kaže Gagliardi“, *Politika*, 16. 7. 1923., 3.

Tijekom 1924. na još se jedan način nastojalo diskreditirati čelnika hrvatske oporbe. Tada se, naime, u tisku pronijela vijest da je Gagliardi iz sovjetskoga poslanstva (u Beču?) u poblizu neodređeno vrijeme otuđio priznanice na kojima je poslije krivotvorio Radićev potpis ne bi li Beogradu ponudio neoborive dokaze boljševičkoga financiranja najveće hrvatske oporbenne stranke. Sam je glavni akter događaja odbacivao svaku krivnju za spomenuto, prebacujući ju na izvjesnoga Mihajla Bankovića, pisara bečkoga poslanstva Kraljevine SHS.¹¹⁸

Siva eminencija ustaštva?

Za razliku od straha koji je pripisivao Radiću, Gagliardi se nije bojao sjediti za istim stolom s radikalima. Sljedećih je nekoliko godina, naime, barem izvanjski bilo obilježeno pokušajima njegova poduzetnijega političkog djelovanja u Kraljevini. Bilo je to i vrijeme u kojem je došao u tješnju vezu s (naj) važnijim predstavnicima pravaške politike u Hrvatskoj – Antom Pavelićem (poslije poglavnikom) te Milanom Šufflayem. Doduše, za potonjega se može kazati da je s Gagliardijem bio u nekakvoj vezi još dok se ovaj nalazio u emigraciji. I to je na kraju platio robijanjem.

Optužnica podignuta u svibnju 1921. Šufflayu i drugovima na teret je stavljala veleizdaju u vidu suradnje s emigrantskim udruženjem, odnosno s Hrvatskim emigrantskim komitetom, s ciljem odcjepljenja Hrvatske od Kraljevine SHS. Određenu ulogu u procesu odigrala su i dva šifrirana pisma koja je navodno preko posrednika Šufflay poslao Gagliardiju. Ona su uz ostalo bila i razlogom za osudu na tri i pol godine tamnovanja u Srijemskoj Mitrovici. U njoj je Šufflay izdržao gotovo polovicu kazne, da bi narušena zdravlja bio pušten početkom listopada 1922.,¹¹⁹ u vrijeme kad se jedan od onih zbog kojih je robijao uvelike pripremao na povratak u domovinu. Ni to ga, kao ni dobronamjerna upozorenja njegovih poznanika, međutim, nije odvratilo od daljnje suradnje s Gagliardijem, za kojega je držao da (kao i on sam) posjeduje svojstvo dobra političara, „konstruktor[a] smionih situacija kojima je uvijek gospodar“ i da je karakter „sredovječnog viteza“. Vjerojatno nije ni pomišljao da je njegova marioneta, kao što su to bili i svi članovi emigrantskoga komiteta.¹²⁰ Slično Šufflayu tvrdio je još jedan od tadašnjih hrvatskih nacionalista, poslije suradnik ustaškoga pokreta i politički emigrant, Stjepan Crnički, koji je (baš kao i odvjetnik Nikola Kaić, preko kojega ga je upoznao) držao da je Gagliardi „dobar Hrvat, starčevićanac [...] ispravan i pošten [...] izvanredno dobro obaviješten o razvitku događaja kako u Hrvatskoj, tako i o europskim

¹¹⁸ „Gagliardi ukrao priznanice. Izjava g. Radića“, *Hrvat*, 19. 4. 1924., 1; „Bečko SHS poslanstvo falsificira namire protiv Radića“, *Hrvat*, 22. 4. 1924., 1. Usp. i: „Radićeve priznanice“, *Vreme* (Beograd), 23. 4. 1924., 1.

¹¹⁹ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 230-233.

¹²⁰ *Isto*, 233. Usp. i: JAREB, „Iz korespondencije Dra Vladka Mačeka“, 336 te „Frankovci među sobom“, *Zastava*, 15. 3. 1923., 2.

pitanjima”, iako su ga već u to doba i pravaški krugovi „nazivali špijunom”, što je Crnički držao posljedicom njegova djelovanja tijekom Prvoga svjetskog rata.¹²¹

Čini se da je uz Šufflaya i Pavelića i Manko ušao u predsoblja jugoslavenske politike. Vjerojatno je djelujući kao „agent-provokator visokog stila” poslužio kao spona između frankovaca i radikala u kratkotrajnim, ali prilično intenzivnim pokušajima političkoga zbližavanja dviju stranaka sredinom 1920-ih. Ili se barem sam poslije hvalio da je to učinio. Na ponovljenom ročištu u sudskoj parnici pokrenutoj protiv optuženika za Šufflayevo umorstvo sredinom 1940. tvrdio je, naime, da je sa spomenutim hrvatskim povjesničarom bio „intimni prijatelj” te da je skupa s njim i Antom Pavelićem svojedobno pokrenuo „političku akciju” prema srpskim radikalima na čelu s Nikolom Pašićem, koja je za cilj imala „amputaciju” Hrvatske, na koju je tada, navodno, bila spremna i radikalska vlada, ali je provedba dogovora zapriječena njezinim skorim padom.¹²² Iako se Gagliardi jeve riječi i ovdje moraju uzeti sa zadržkom, u svemu je tome doista moglo biti i neke istine s obzirom na to da je već dulje vrijeme poznata i historiografski vrednovana činjenica da je u to doba doista došlo do zbližavanja nekih frankovačkih i radikalskih političara, pa čak i pokušaja osnivanja Hrvatske narodne radikalne stranke, u kojima je i on imao nekakva udjela.¹²³ Koliku je stvarnu ulogu u tome odigrao nije uputno sa sigurnošću tvrditi, iako je teško osporiti podatke da su dijelovi onodobnoga zagrebačkog društva o Mankovoj aktivnosti u spomenutim događajima imali ne samo saznanja nego i jasno izraženo mišljenje.¹²⁴

I sam raskol među članstvom Hrvatske stranke prava kao i njezino izbacivanje iz Hrvatskoga bloka na čelu s Radićevim „seljacima” govore u prilog činjenici da je Gagliardi sa svojim obavještajno-zavjereničkim karakterom u svemu mogao aktivno sudjelovati. Posebice se to vezivalo i na nikad do kraja potvrđene optužbe o financiranju stranačkoga glasila *Hrvatsko pravo* prvo iz beogradskih izvora, a nakon Pašićeve smrti i iz talijanskih fondova. O svemu tome, razumljivo, osim poneke memoarske zabilješke postoji vrlo malo ili nimalo izravnih dokaza jer su se takvi potezi skrivali i od širega stranačkog članstva i od javnosti. Pa ipak, određeni dokaz u smjeru potvrđivanja Gagliardi jeve uloge u podmićivanju frankovačkih političara mogao bi se iščitati i iz „letka ustaških disidenata” iz 1944. koji je preko Generalnoga konzulata NDH u Beču bio dostavljen Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu. U njemu su „nezadovoljnici iz ustaških redova” teško optuživali poglavnika prozivajući ga da je kao „osrednji zagrebački odvjetnik” s još nekoliko suradnika pregovarao

¹²¹ CRNIČKI, *Moje uspomene*, 102-103.

¹²² „Iskazi svjedoka u raspravi o umorstvu dr. Šufflaya u Dalmatinskoj ulici”, *Novosti*, 11. 6. 1940., 14. Usp. i: HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 233.

¹²³ MATKOVIĆ, „Šufflayeva akcija za osnivanje Hrvatske narodne radikalne stranke”, 168-169; MATKOVIĆ, „Veze između frankovaca i radikala od 1922-1925.”, 44, 51; TUĐMAN, „Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije”, 719.

¹²⁴ Vidi karikaturu legendarnoga Slavka Vereša objavljenu na tu temu u *Koprivama* (Zagreb), 18. 4. 1925., 168.

s Pašićem ne bi li se priključivanjem radikalskoj vladi nametnuo kao politički vođa Hrvata umjesto Radića te da ga je nakon smrti beogradskoga mecene „[p]oznati međunarodni špijun Manko Gagliardi [uspio uvući] u mreže političkoga odjela talijanskog konzulata u Zagrebu, od kojega je dobivao 6.000 dinara mjesečno i posebno pomoć za list”. Na spomenutim je temeljima Pavelić poslije „sagradio svoju političku budućnost” oslanjajući se na Italiju sve do povratka u Hrvatsku neposredno nakon početka Drugoga svjetskog rata na ovim prostorima.¹²⁵ Iz svega nije teško zaključiti i da se upravo na račun spomenutoga Gagliardi, među ostalim, poslije izdavao za „intelektualnoga oca” i ustaškoga poglavnika i njegove državne tvorevine.¹²⁶

U prilog Gagliardijevoj ulozi u frankovačko-radikalnom zbližavanju govori i svojedobna reakcija potpredsjednika HRSS-a Josipa Predavca na njegov ideološko-politički salto te pogubnost povratka i aktiviranja u političkom životu Kraljevine suradnjom s radikalima i Srpskom nacionalnom omladinom (SRNAO).¹²⁷ Da je to doista i bilo istinom svjedoči nekoliko Gagliardijevih članaka objavljenih u beogradskom listu *Balkan*, pokretača i glavnoga urednika Svetolika Savića, predstavnika srpske ekstremne desnice i osobe koja je odigrala (veliku?) ulogu u pokušajima zbližavanja frankovaca i radikala sredinom 1920-ih.¹²⁸ Gagliardi je upravo preko spomenutoga tiskovnoga kanala u nekoliko navrata ne samo oštro napao istaknutoga hrvatskog oporbenjaka, optužujući ga da je za vrijeme okupacijske uprave u Srbiji upravo njemu donosio „najodvratnije denuncijacije i protivu građana i protivu oficira”, nego i izjavio da je on sam uvijek branio stajalište „da mi Hrvati nemamo ništa tražiti u inostranstvu i da su sve to utopije kao Rim, London, itd.”¹²⁹ Obračunavajući se s Predavcem, tvrdio je da bi mu bila čast surađivati sa SRNAO-om u nastojanju da svakoga Hrvata uvjeri da su Srbi i Hrvati „jedno telo i jedna duša”, kako ga je godinama učio upravo Radić (!).¹³⁰ Prema Gagliardijevim riječima, tijekom služenja u okupacijskim snagama u Srbiji Predavec ga je nagovarao da po uzoru na Bugare pokušaju umiriti srpski živalj interniranjem djece u sirotišta, gdje bi bili odnarođeni i odgojeni u nesrpskom duhu. Zbog svega mu se taj hrvatski političar učinio kao „nov Moloh, koji ima apetit da guta srpsku decu”, te da bi mu zbog toga trebalo zapriječiti ulazak u „sveti nacionalni hram – Narodnu skupštinu”.¹³¹

Posljednje desetljeće i pol Gagliardijeva života u vrelima je još zamagljenije nego ranija razdoblja. Teško je osporiva činjenica da je u to vrijeme intenzivno

¹²⁵ MATKOVIĆ, „Veze između frankovaca i radikala od 1922-1925.”, 48-50 i posebice bilj. 43a. Usp. i: TUĐMAN, „Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije”, 718-720. Kopija navedenoga letka, čiji se izvornik navodno čuva u Vojnoistorijskom institutu (danas Vojni arhiv) u Beogradu, nažalost nije pronađena.

¹²⁶ Usp. HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 308.

¹²⁷ „Nove izjave g. Predavca”, *Vreme*, 9. 3. 1923., 3.

¹²⁸ Usp. „Frankovci i radikali. Što priča ‘Balkan’?”, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 8. 4. 1925., 9.

¹²⁹ „Ko je Predavec”, *Balkan*, 10. 3. 1924., 2.

¹³⁰ „Ne branim se nego optužujem. Piše dr. Manko Gagliardi”, *Balkan*, 11. 3. 1924., 2.

¹³¹ „Ne branim se nego optužujem. Piše dr. Manko Gagliardi”, *Balkan*, 12. 3. 1924., 2.

suradivao s predstavnicima radikalne frankovačke struje, kojoj je i sam pripadao, kao i njegova suradnja s beogradskim centrima moći. U sjećanjima suvremenika ostalo je zabilježeno da je nakon stvaranja Seljačko-demokratske koalicije 1927. upravo od potonjih dobio pola milijuna dinara za vođe ekstremnih frankovaca Pavelića i Gustava Perčeca, kojima je zatim trebalo financirati akciju protiv Radića utemeljenu na optužbama za izdaju hrvatstva. Skupštinski atentat godinu poslije samo je dodatno zbio emigrantske redove, kojima je nakon Frankova i Sachs-Petrovićeva povlačenja „spiritus agens“ (p)ostao upravo Gagliardi.¹³² To potvrđuju i podaci da je po zagrebačkom redarstvu u prosincu 1930. zbog pobježe nepoznatih „političkih ispada“ bio uhićen i nakon postupka pušten na slobodu.¹³³ Izvjesno je da je najvjerojatnije imao udjela i u politički motiviranom umorstvu svojega negdašnjega prijatelja Šufflaya u veljači 1931. U to je vrijeme on i dalje održavao vrlo blizak kontakt s istaknutim hrvatskim znanstvenikom te istodobno bio pouzdanik upravitelja zagrebačke policije i staroga agentskog druga Bedekovića, koji ga je 1930. i pustio iz zatvorskih uža te ga nagovorio da preko atentatora Branka Zwergera i grupe sudjeluje u organizaciji Šufflayeva zastrašivanja batinama koje je naposljetku rezultiralo smrću tobožnjega intelektualnoga kolovođe protudržavne politike. Svemu je, čini se, kumovala i pohlepa. Gagliardi je, naime, jedan od posljednjih vidio Šufflaya prije incidenta, štoviše s njim u društvu proveo je nekoliko sati kritičnoga popodneva, a jedini je znao i za znatan honorar koji je ovaj dobio za pisanje povijesti Albanije. Izdašna svota u kasnijem policijskom očevidu nije pronađena, a Manko se izvukao bez posljedica zadržavši novac za sebe.¹³⁴

U policijskim je evidencijama zabilježeno i da je 1933. bio pod nadzorom agenata zbog intenzivnoga druženja s bivšim austrougarskim časnicima te čestoga zalaženja u talijanski konzulat u Zagrebu,¹³⁵ s kojim je, kako smo vidjeli, bio u vezi najmanje od sredine 1920-ih. Zbog toga je svojeg (u dokumentu pobježe neopisanog) djelovanja i štetnoga utjecaja na okolinu održavanjem veza s osobama optuženima za protudržavno djelovanje presudom Uprave policije na temelju odredaba Zakona o zaštiti države u studenom 1934. „presuđen na konfinaciju” i prepraćen u Srebrenicu, gdje mu je bilo određeno mjesto boravka. Odlukom iste uprave u veljači sljedeće godine kao prisilno mjesto boravka odobreno je Sarajevo, a samo dva mjeseca poslije, i to na prijedlog Ministarstva unutrašnjih poslova, bio mu je dozvoljen povratak u Zagreb.¹³⁶

¹³² HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 244; HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

¹³³ HR-HDA-1358, Grupa XI, 2.2.375. Podaci o Miloradu Kozjaku i Emanuelu Gagliardiju, kut. 43.

¹³⁴ HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 253-254; JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 218; JAREB, „Iz korespondencije Dra Vladka Mačeka”, 336. Usp. i: „Branko Cverger tvrdi da je ubistvo izvršio svedok Josip Godler trgovac”, *Vreme*, 13. 6. 1940., 7 te „Iskazi svjedoka u raspravi o umorstvu dr. Šufflaya u Dalmatinskoj ulici”, *Novosti*, 11. 6. 1940., 14.

¹³⁵ HR-HDA-1358, Grupa XI, 2.2.375. Podaci o Miloradu Kozjaku i Emanuelu Gagliardiju, kut. 43.

¹³⁶ *Isto*.

Slika 2. „Nesumnjivo je bio inteligentan, no etičko osjećanje bijaše u njega posvema zahirilo.“ Gagliardi početkom 1920-ih (HR-HDA-b.b.-NA, kut. 9).

Ako se s oprezom pokuša pročitati dublje značenje prethodnih redaka, moglo bi se tvrditi da je Gagliardi pod policijsku pasku stavljen zbog suradnje s ustaškim pokretom, što je naposljetku doseglo vrhunac neposredno po atentatu na kralja u listopadu 1934., nakon kojega je samo mjesec dana poslije i protjeran iz Zagreba u Bosnu. Pored toga, moglo bi se kazati (i još jednom potvrditi) da je mnogo bolje stajao u beogradskim centrima moći nego u njihovim ispostavama u hrvatskoj metropoli jer je samo pola godine nakon progona u Zagreb vraćen na prijedlog nadležnoga ministarstva, čemu se zagrebačka policija teško mogla oduprijeti. Uostalom, upravitelj policije Josip Vragović u svojem izvješću nije propustio naglasiti podatak o Gagliardijevu povratku iz konfinacije na inzistiranje Beograda.¹³⁷

Sličnu je djelatnost Gagliardi nastavio i sljedećih godina. Tako je ostalo zabilježeno da je u policiji tijekom 1938. ponovno zamijećeno da se druži s istaknutim frankovcima, od kojih su neki bili u vezi s hrvatskim nacionalistima u iseljeništvu. Bilo je pored toga utvrđeno i da „finansira jedan buffet u Gundulićevoj ulici kbr. 13“, u koji su zalazili bivši politički osuđenici „koji se međusobno pozdravljaju sa ‘ŽAP’” (Živio Ante Pavelić). S druge je strane

¹³⁷ Isto. O Vragoviću vidi više u: STIPANČEVIĆ, „Stranputice Joje Vragovića“, 101-130.

policijskim organima bilo poznato i to da je bio velikim protivnikom politike Hrvatske seljačke stranke, ali i da je odobravao vanjskopolitičke poteze jugoslavenske vlade, što je u istupima vrlo često naglašavao. Uza sve spomenuto, kao i njegovim suvremenicima, policiji je bilo poznato da je čitavo to vrijeme „[n]avodno [...] podržava[o] i neke veze sa izvesnim političkim centrima u Beogradu”.¹³⁸

U predratnim je godinama Gagliardi bio tješnje povezan s još jednim zagrebačkim odvjetnikom, pravašem i negdašnjim solunskim dragovoljcem Miloradom Kozjakom, te bivšim talijanskim vicekonzulom u Zagrebu Marijanom Zaccarijem. Kozjak je policiji bio poznat kao izraziti antisemit i protivnik masonerije, a upravo je 1938. s još nekoliko istomišljenika neuspješno pokušao utemeljiti „Društvo prijatelja Italije”, što mu je bilo zapriječeno od državnih institucija. Svoje je sudrugove nazivao „judeomasoni[ma]” i filofašisti[ma], držeći da je upravo to bilo razlogom „očitog sprečavanja” rada njihova društva.¹³⁹ Od 1936. bio je povezan i s Welt-Dienstom, „centrom njemačke partijske nacional-socijalističke obavještajne službe”, koja je stvarnu djelatnost prikrivala „znanstvenim” istraživanjem židovskoga pitanja. Kozjak je cijelo vrijeme NDH proveo u svojem zagrebačkom odvjetničkom uredu. Novi ga je režim 1946. najprije osudio na smrt zbog suradnje s neprijateljima naroda, a poslije pomilovao osudom na četiri godine prisilnoga rada i tri godine gubitka građanskih i političkih prava.¹⁴⁰

Kao što je to slučaj s drugim dijelovima Gagliardijeva životopisa, i ovdje nije posve jasno je li igrao dvostruku igru. S jedne je strane, naime, u predratnom vremenu intenzivno boravio u društvu izrazitih antisemita i antimasona, a s druge se – kako govore neki podaci – upravo tada priključio slobodnim zidarima.¹⁴¹ Iako s obzirom na karakterne zasade i prethodne poteze ne bi bilo nemoguće, čini se da ovo posljednje najvjerojatnije neće biti točno jer vrela ne samo da o tome šute nego govore suprotno, pa se može pretpostaviti da je njegovo povezivanje sa spomenutim pokretom najvjerojatnije izvedeno iz događaja koji su neposredno prethodili njegovoj smrti, o kojima će još biti riječi.

Ako se sve sabere, malo je sumnje da je tijekom čitavoga tog razdoblja igrao važnu ulogu među pripadnicima frankovačkoga (ili bolje reći ustaškog) pokreta u Hrvatskoj. U prilog tome mogu se spomenuti i navodi iz izvještaja jugoslavenskoga obavještajca Vladete Milićevića o ustaškoj emigraciji upućenog izbjegličkoj vladi u Londonu sredinom srpnja 1941., u kojem je zabilježio da je Gagliardi (opisavši ga riječima „Čiji nije bio i čiji biti neće”) s grofom

¹³⁸ HR-HDA-1358, Grupa XI, 2.2.375. Podaci o Miloradu Kozjaku i Emanuelu Gagliardiju, kut. 43.

¹³⁹ *Isto*.

¹⁴⁰ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, br. 301.481. Welt-Dienst je naziv antisemitske novinske agencije i istoimenoga časopisa osnovanog 1933. u Erfurtu. Časopis je počeo izlaziti u prosincu spomenute godine, a izdavao ga je *U. Bodung Verlag* Ulricha Fleischhauera. Redakcija časopisa, koji je prvotno izlazio na tri jezika, također je organizirala međunarodne antisemitske kongrese.

¹⁴¹ Usp. npr.: „Gagliardi, Manco (Emanuel)”.

Josipom Bombellesom – još jednom neobičnom međuratnom figurom, veleposjednikom, protuobavještajcem i, među ostalim, posrednikom u pregovorima Hrvatske seljačke stranke, talijanskih vlasti i ustaša – te starim ustaškim prvoborcem osuđenim za pripremanje Velebitskoga ustanka 1932. Jucom Rukavinom prije rata stajao na čelu jedne frankovačke skupine u Zagrebu koja je oslonac, kao i financiranje, vezivala isključivo na Italiju, za razliku od suprotstavljene struje na čelu s Milom Budakom i Slavkom Kvaternikom. Milićević je zabilježio i da se Gagliardi potkraj 1940. preko Zadra ilegalno prebacio u Pisu, kamo je bio pozvan na razgovor s Pavelićem. Tom je prilikom talijanskim vlastima navodno predao izvještaj o radu u domovini jer mu se predbacivalo „da je trošio mnogo novaca, dok je u posljednje vreme podbacio sa akcijom na terenu“. On se pak pravdao da su u proteklim godinama njegovim djelovanjem bili izazvani incidenti u vojnim garnizonima u Osijeku i Zagrebu te da ga je u radu ometala frankovačko-ustaška skupina okupljena oko Kvaternika i Budaka. Za novčane pronevjere optužio je Bombellesa, na kojega su doskora u Zagrebu neuspješno izveli atentat pripadnici upravo Gagliardijeve i Rukavinine struje ustaškoga pokreta.¹⁴²

Nije poznato kad se točno Gagliardi vratio u Zagreb, ali je to, čini se, učinio prije Pavelićeva dolaska u travnju 1941. Nakon toga je neko vrijeme šetao po hrvatskoj metropoli „gradeći se intelektualnim ocem NDH“, ne obnašajući nikakve službene funkcije. Međutim, uskoro je uspio razaznati da njegova prisutnost među novopečenim vlastodršcima neće biti dugo dopušтана. U lipnju se pokušao skloniti u bolnicu na Srebrnjaku, gdje ga je u kolovozu posjetio Juco Rukavina i zadržao se s njim u višesatnom razgovoru. Sutradan ga je odjevena u ljetno odijelo u nepoznato odvezla otmjena limuzina.¹⁴³

Čini se da ga nije odvezla daleko jer se nekako u to vrijeme prema svjedočenjima suvremenika pojavio u zatvoru Ustaškoga redarstva na Savskoj cesti. Tako je bar tvrdio kipar Ivan Meštrović, koji Gagliardijska tamo doduše nije osobno vidio, ali je pri dolasku u „tamničku bolnicu“ trebao biti smješten na ležaj na kojem je „svega dvije noći prenoćio dr. Gagliardi“, očito neposredno prije njegova dolaska. Meštrović je to prema vlastitim riječima s gnušanjem odbio, očito dobro znajući o kome se radi.¹⁴⁴

O Gagliardijevu uhićenju, prebacivanju u zatvor, a zatim i logore službeni dokumenti gotovo u potpunosti šute jer je režimu očito bilo stalo da se oko nestanka negdašnje važne figure frankovačko-ustaškoga pokreta i po mnogima bliskoga Pavelićeva suradnika iz emigracije ne diže puno prašine. Jedan je, doduše nepotpisan i vrlo kratak, odgovor Ravnateljstva za javni red i sigurnost od 29. rujna 1941. ipak sačuvao važan, iako ponovno proturječan, podatak koji govori u prilog memoarskim zabilješkama na čijem je tragu donekle moguće rekonstruirati Mankovu konačnu sudbinu. U njemu je kao odgovor na prethodni dopis generalnoga inspektora javne sigurnosti pri talijanskom

¹⁴² KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, 389-390.

¹⁴³ HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 308.

¹⁴⁴ MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 302.

poslanstvu Cire Verdianija zabilježeno da je „Emanuel Gagliardi, rođen u Zagrebu, sa stanom u Radničkom dolu 16 [...] uhićen zbog prototalijanske i protufašističke djelatnosti“ (!).¹⁴⁵ Iza spomenutoga bi se pored brige talijanskih sigurnosnih struktura za „vlastitoga čovjeka“ mogla skrivati i činjenica da su endehazijske vlasti napokon prozrele Gagliardijevu višestruku ulogu u obavještajnim krugovima i odlučile ukloniti mogućega poglavnikova takmaca i(li) špijuna iz vlastitih redova.

Čini se da je nakon zatvora u Savskoj poslan u Jasenovac, da bi prema riječima tadašnjega zatočenika starogradiškoga logora Đorđa Miliše 21. studenog 1941. u društvu Bombellesa napokon kao zatočenik bio dopremljen u Staru Gradišku te priključen skupini od četrdesetak domaćih masona i političara, od kojih je većina poslije puštena na slobodu. Suprotno od toga, „notorni avanturista i profesionalni špijun (...) u službi talijansko-fašističke, a i bivše jugoslavenske špijunaže“ Gagliardi, iako „frankovački orijentiran i [kao] najviši stup ustaštva“ te Pavelićev sudrug iz emigracije u Pisi, skončao je „u trećoj dekadi marta, oko 25. [1942.]“. Toga je dana po njega i Bombellesa došao zloglasni ustaški zapovjednik „Ljubo Miloš sa šmajsericom“ tobože ih želeći premjestiti u bolju, časničku nastambu. Navečer su odvedeni iz zapovjedništva logora „i negdje u blizini, izvan samih zidina pakla, likvidirani“. Zajedno s tim plaćenikom „svih europskih kontrarevolucionarnih struja, od Bethlena i Ciana do Karađorđevića“,¹⁴⁶ nestale su i brojne istine o obavještajnom podzemlju stare Jugoslavije i postanku ustaškoga pokreta. I o poglavniku. „Deda“ je, jednostavno, znao previše.

Koloplet opsjena

Malotko je o Gagliardiju pisao opširnije od Horvata, koji ga je jamačno i osobno poznao. Očito mu je zbog potonjega bio izrazito nesklon, oslikavši ga isključivo negativnim crtama kao mračnu osobnost od mladenačkih dana, čiji je karakter s protekom vremena zadobivao sve tamnije obrise. Upravo je zbog toga zadatak ovoga teksta bio da se na temelju raspoloživih arhivskih vrela i publiciranih priloga pokuša rasvijetliti biografija osobe za koju je njegov suvremenik među ostalim zapisao sljedeće:

„Bio je militantni frankovac a istodobno egocentrik kojemu je politika bila sredstvo za realiziranje vlastitih interesa. Nesumnjivo je bio inteligentan, no etičko osjećanje bijaše u njega posvema zahirilo. Ima tako ljudskih tipova koji su rođeni sa svim negativnim svojstvima. Jedan od tih je tipova bio Manko

¹⁴⁵ HR-HDA-1549-ZIG NDH, oznaka I-90, 627.

¹⁴⁶ MILIŠA, *U mučilištu – paklu. Jasenovac*, 186-187. Vidi i: MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, 583-584. O Miloševu vrlo kratkom spominjanju Gagliardija i Bombellesa, „koji su u toku 1942. godine likvidirani po nalogu Luburića“, zabilježenom u njegovu poslijeratnom svjedočenju pred komunističkim istražnim organima, vidi: HR-HDA-1549-ZIG NDH, oznaka I-96, 258.

Gagliardi. Denuncijant, policijot, iznuđivač, prema potrebi i krvnik, uz to spletkar i lično vrlo ugodno društvo, pače i duhovit.”¹⁴⁷

Kako se osim spomenutoga te rijetkih informacija u literaturi o Gagliardi-ju nije znalo mnogo, na temelju novih spoznaja nastojalo se provjeriti te Horvatove zapise. Iako konačnoga odgovora i ovdje teško može biti, jer arhivska vrela koja bi ga nedvosmisleno omogućila manjkaju, čini se da ukupni obrisi daju za pravo tvrditi da negdašnji novinar i urednik *Obzora* i *Jutarnjega lista* u karakterizaciji nije previše griješio.

Manko je kao potomak Talijana i Hrvatice jamačno baštiniu nasljeđe i jedne i druge strane roditeljske korjenike. Nažalost, pobližih podataka o ocu i majci nemamo, ali se iz ono malo sačuvanih vrela i(li) sjećanja može tvrditi da se radilo o vrsnom i čestitom građevinaru s jedne i brižnoj podupirateljici hrvatskih nacionalnih stremljenja s druge strane. Što se u obitelji moralo dogoditi da su poslije odgojili ne jednoga nego dvojicu sinova u najmanju ruku iskrivljena morala i devijantnoga socijalnog ponašanja teško je i nazreti. Možda se radilo o psihološkom teretu brojne u ranim godinama preminule djece, pa se preživjelima previše popuštalo, zaokupljenošću roditelja vlastitim poslovima ili – jednostavnije – karakternim i teško promjenjivim osobinama potomaka koji su se u danom vremenskom i društvenom okviru prometnuli u ono što su bili. Od toga dvojca samo naizgled odudara uspješna pravnica i odvjetnica Anetta, za koju bismo, međutim, na temelju promjene tri bračna druga također mogli ustvrditi da se radilo o poprilično nesputanom duhu.

Nije naodmet spomenuti da su sva preživjela djeca iz braka Marije i Luigija završila zagrebački Pravni fakultet. Najstariji se Vjekoslav poslije bavio javnobilježničkim pozivom, Anetta odvjetničkim, a Manko je stečena znanja nastojao izbrusiti na drugim poljima. Zasigurno je između njega i starijega mu brata postojalo dosta dodirnih točaka. Ni jedan ni drugi nisu se mogli pohvaliti moralnom kralježnicom, obojica su naginjala nasilništvu, doušništvu i spletkarenju. Vjekoslav je, ako se sve sabere, na kraju bolje prošao. Izbjegao je udar ustaškoga režima i na vrijeme uspio pobjeći u Italiju. Emanuel je bio viđeniji član društva, kretao se u višim političkim krugovima, očito odigravši i određenu, možda i veću ulogu u stvaranju okosnice radikalno frankovačkoga, odnosno ustaškoga pokreta. Po svemu sudeći, i u Pavelićevu uspinjanju u njemu, a posljedično i događajima u hrvatskoj državi 1941. – 1945.

Silueta Gagliardijevih etičkih navada mogla se nazreti od mladenaštva, počevši od „štenkerskih“ izazivanja dvoboja za studentskih dana, sudjelovanja u frankovačkim izgređima, novčanim pronevjerama i priključivanju vojno-obavještajnim (redarstvenim) krugovima početkom Velikoga rata. Upravo je to razdoblje donijelo znatan uzlet u karijeri protkanoj doušništvom, nasiljem i ranjavanjem. Ekskluzivno hrvatstvo i borbu za samostalnost domovine poslije je zamijenio priklanjanjem karađorđevićevskom režimu, potkazivanjem Radića i pokušajem suradnje s beogradskim radikalima

¹⁴⁷ HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307.

nakon napuštanja emigrantskoga komiteta, za čijega se jednog od (kolo)vođa izdavao. Političko-ideološka prijetvornost povezana s mržnjom prema Radiću (a ona je bila obostrana) odredila je i daljnji smjer njegova života: igranje dvostruke uloge hrvatskoga nacionalista i bliskoga suradnika frankovaca/ustaša te doušnika beogradskih vlastodržaca, što ga je na kraju i stajalo života, prekinutog naredbom negdašnjih bliskih suradnika.

Nitko od osoba koje su ga poznavale, a koje su o tome ostavile pisanoga traga, nije o njemu imao dobro mišljenje. Ni Horvat, ni Radić, ni Kurtagić, ni Maček, ni Meštrović ni Milićević, ni Miliša – da spomenemo samo neke. Jedino je Šufflay u Gagliardiju vidio borca za pravdu i ozbiljnu političku figuru, ne imajući vremena uvjeriti se u suprotno. Sigurno je još i to da nije bio jedini kojega je bar na određeno vrijeme Manko uspijevaio uvući u koloplet svojih opsjena.

Možda se razlog tomu krio u činjenici da je vanjstinom ostavljao sasvim suprotan dojam od onoga koji je uspješno prikrivao. Malen i zdepast, „sa staturom Sancho Panse [i] maskom nasmijanog dobričine, bio je tip ‘brava’ koji iz potaje sigurno gađa. Imao je hipnotičku snagu prema okolini, čak i šarm kojim je osvajao, tako da su ljudi lako zaboravljali što se o njemu govorilo.” Žustra i odlučna hoda, okrugla lica, tamnoplave kratko podšišane kose bez frizure, sitnih usana, obrijane brade i uredno oštucanih brkova. Uz hrvatski, tečno je govorio njemački i talijanski. Kao inteligentna osoba s iznimnim smislom za biznis, znao je bolje nego njegovi ortaci prikupiti znatna sredstva za političke i osobne ciljeve, velik njihov dio trošeći na osobni luksuz.¹⁴⁸ Da je bio drukčiji, zasigurno ne bi u opasnim vodama poslova kojima se bavio preživio četrdesetak godina brodeći kroz nekoliko državnih sustava i preživljavajući silne političke i ideološke lomove. Na posljednjoj se prepri, međutim, poskliznuo, očito previše uvjeren u vlastite sposobnosti i zasluge. I osobine onoga koga je pripomogao stvoriti.

Arhivski izvori

HR-DAOS-157-VGO: Hrvatska, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, fond 157, Velika gimnazija Osijek.

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 78-PRZV: Zemaljska vlada. Predsjedništvo.
- fond 396-PAS (BS): Predsjedništvo Apelacionog suda (Banskog stola).
- fond 397-DN: Državno nadodvjetništvo.
- fond 501-PF: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- fond 815-OR: Obitelj Radić.

¹⁴⁸ HR-HDA-78-PRZV, sv. 6-14, br. 2014/1919., kut. 968; HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj*, 307; HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 218. „Bravo” – plaćeni, podmukli ubojica, drumski razbojnik (tal.).

- fond 890-BHZIP: Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH.
- zbirka 1358, Grupa XI: Špijunaža i peta kolona 1918-1921.
- fond 1448-ZBMK: Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji.
- fond 1549-ZIG NDH: Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta.
- fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.
- zbirka NA: Nerazvrstane akvizicije Odsjeka za gradivo političkih stranaka i udruga.

Mrežni izvori

DEDIĆ, Midhad. „Bošnjačke carske regimente: Najodlikovaniji vojnici Monarhije”. *Al Jazeera*. Pristup ostvaren 6. 2. 2024. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/1/16/bosnjacke-carske-regimente-najodlikovaniji-vojnici-monarhije>.

„Der untersteirische Grenzschutz”. *Neue Frei Presse*, 8. 8. 1919. (Nr. 19739), 4. Pristup ostvaren 14. 2. 2024. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=19190808&seite=4&zoom=33>.

Hof- und Staatsbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1894. Wien, 1894., 991. Pristup ostvaren 8. 2. 2024. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=shb&datum=1894&page=1228&size=45>.

„Izvjestaj Kraljevske realne gimnazije i s njom spojene Kraljevske trgovačke akademije u Osijeku za šk. godinu 1914.-1915.” *Skautski muzej Osijek*. Pristup ostvaren 6. 2. 2024. https://www.skautski-muzej.com/PO/povijest/1914/1914_Gimnazija_realna.php.

Matična knjiga rođenih Graz-Graben 1915.-1935., 59. Pristup ostvaren 31. 1. 2024. <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/graz-graben/20116/?pg=54>.

Matična knjiga umrlih Graz – KH Barmherzige Brüder 1910.-1927., 15. Pristup ostvaren 8. 2. 2024. <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/graz-kh-barmherzige-brueder/16752/?pg=177>.

„Odneli celu fabriku, krov sa crkve, ali i jastuke: Kakav je bio život Kragujevčana pod okupacijom u Velikom ratu”. *Danas*. Pristup ostvaren 14. 2. 2024. <https://www.danas.rs/zivot/odneli-celu-fabriku-krov-sa-crkve-ali-i-jastuke-kakav-je-bio-zivot-kragujevcana-pod-okupacijom-u-velikom-ratu/>.

PAŠIĆ, Midhad. „Od svih jedinica je najodlikovanija bila 2 BH regimenta”. *Bošnjaci.net*. Pristup ostvaren 16. 7. 2024. <https://www.bosnjaci.net/print.php?pid=18902>.

„Srbija 1916. godine”. *Politika*. Pristup ostvaren 14. 2. 2024. <https://www.politika.rs/sr/clanak/367578/Srbija-1916-godine>.

„Šafranek-Kavić, Lujo“. *Hrvatska enciklopedija*. Pristup ostvaren 14. 2. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/safranek-kavic-lujo>.

Verlustliste Nr. 38 ausgegeben an 28./10. 1914. Wien, 1914., 12. Pristup ostvaren 13. 2. 2024. https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC08513816_Verlustliste_Nr_0038/12/LOG_0015/.

Verlustliste Nr. 315 ausgegeben an 15./11. 1915. Wien, 1915., 15. Pristup ostvaren 13. 2. 2024. https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC08513816_Verlustliste_Nr_0315/15/LOG_0015/.

Tisak

Balkan (Beograd), 1924.

Hrvat (Zagreb), 1924-1925.

Hrvatsko pravo (Zagreb), 1925.

Jutarnji list (Zagreb), 1912.

Koprive (Zagreb), 1925.

Novosti (Zagreb), 1923, 1940.

Politika (Beograd), 1923.

Slobodni dom (Zagreb), 1922.

Vreme (Beograd), 1923-1924, 1940.

Zastava (Novi Sad), 1921-1923, 1926.

Ženski list (Zagreb), 1928.

Literatura

CRNIČKI, Stjepan. *Moje uspomene*. Zagreb: Vlastita naklada, 2002.

GABELICA, Mislav. „Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji“. U: 1914. *Prva godina rata u Trojedinj kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*. Zbornik radova. Zagreb: Matica hrvatska, 2018, 465-485.

„Gagliardi, Manco (Emanuel)“. U: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 125.

GAGLIARDI, Manko. *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919-21. Odgovor na napadaje Stjepana Radića*. S. l., 1922.

HASANBEGOVIĆ, Zlatko. „Islam i muslimani u pravaškoj ideologiji: o pokušajima gradnje ‘pravaške’ džamije u Zagrebu 1908.“ U: *Pravaška misao i politika*. Zbornik radova. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007, 87-96.

HORVAT, Josip. *Hrvatski panoptikum*. Zagreb; Ljubljana: Globus; ČPG Delo, 1982.

HORVAT, Josip. *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941. Zapisnici iz nepovrata*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.

JAREB, Jere. „Iz korespondencije Dra Vladka Mačeka“. *Hrvatska revija* 3 (1974): 311-339.

JAREB, Mario. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

KAHLE, Darko. „Multi-story Attached Houses in Zagreb between 1850 and 1927”. *Prostor* 22 (2014), br. 2: 174-187.

KRIZMAN, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2. Zagreb: Globus, 1983.

KRIZMAN, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

MATKOVIĆ, Hrvoje. „Šufflayeva akcija za osnivanje Hrvatske narodne radikalne stranke”. *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 167-173.

MATKOVIĆ, Hrvoje. „Veze između frankovaca i radikala od 1922-1925.” *Historijski zbornik* 15 (1962): 41-59.

MATKOVIĆ, Stjepan. *Čista stranka prava 1895.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.

MATKOVIĆ, Stjepan. „Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva”. *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 3: 1076-1080.

MEŠTROVIĆ, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb: Matrica hrvatska, 1969.

MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, knj. III. Beograd; Jasenovac: Narodna knjiga; Spomen područje Jasenovac, 1987.

MILIŠA, Đorđe. *U mučilištu – paklu. Jasenovac*. Zagreb: Naklada piščeva, 1945.

POPOVČIĆ, Ana. „Povijest sportskoga mačevanja u Zagrebu”. Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2015.

STIPANČEVIĆ, Mario. *Redarstveni bestijarij. Portreti međuratnih upravitelja zagrebačke policije*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2022.

STIPANČEVIĆ, Mario. „Stranputice Joje Vragovića. Ulomci biografije jednoga zagrebačkog policajca”. *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020), br. 1: 101-130.

ŠVARC, Žiga. „O pomoru djece u gradu Zagrebu”. *Liječnički vjesnik* 26 (1904), br. 1: 7-15.

TUĐMAN, Franjo. „Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije”. *Forum* 4 (1963): 702-741.

VUKELJA, Tihomir; LUETIĆ, Tihana. *Prirodoslovke i matematičarke: prve žene u hrvatskoj akademskoj prirodoslovno-matematičkoj zajednici*. Zagreb: Srednja Europa, 2024.

ZORIČIĆ, Milovan. „Nekoji rezultati statistike poroda i pomora god. 1894. u gradovih Hrvatske i Slavonije”. *Liječnički vjesnik* 17 (1895), br. 12: 225-234.

SUMMARY

The Mask of a “Smiling Do-gooder”. Attempt at a Portrait of Emanuel (Manko) Gagliardi

Emanuel Gagliardi (1885-1942), an unusual figure in the social milieu of Zagreb at the end of the 19th and in the first half of the 20th century, has rarely been discussed in Croatian public discourse and historiography. Due to his tumultuous life marked by involvement in military, law enforcement, intelligence, and political spheres of society, most reports have relied on difficult-to-verify notes of contemporaries, which almost unanimously portrayed him as a negative personality. These records have been confirmed from original archival sources and available literature, proving that he was indeed a person of twisted morals, prone to violence, financial malpractices, and espionage – all under the guise of political activism in the name of protecting the Croatian national interests. In addition to the above, the discussion also touches upon Gagliardi's role in the creation of the (émigré) Ustasha movement as well as upon his role in shaping the personality of Ante Pavelić, indirectly contributing to the establishment of the Independent State of Croatia.

Keywords: Emanuel Gagliardi; biography; espionage; Ustasha movement